

**SILESIA
UNIVERSITY**
FACULTY OF PUBLIC
POLICIES IN OPAVA

S
O
C
I
A
L

SP
P

P
A
T
H
O
L
O
G
Y

N
O
I
T
N
E
V
E
R
P

&

2022

VOLUME VIII | ISSUE 1

**SILESIAN
UNIVERSITY**
FACULTY OF PUBLIC
POLICIES IN OPAVA

Editorial Board

Jitka SKOPALOVÁ (Opava) – Chair of Editorial Board

Esa ALARAUDANJOKI (Rovaniemi), Václav BĚLÍK (Hradec Králové), Orlean BROWN EARLE (Jamaica), Su Lyn CORCORAN (Manchester), Tomáš ČECH (Olomouc), Eros DESOUZA (USA), Kelly EDYBURN (Santa Barbara), Ingrid EMMEROVÁ (Ružomberok), Pamela A. FENNING (USA), Jolana HRONCOVÁ (Banská Bystrica), Junko IIDA (Tsukuba), Kamil JANIŠ (Opava), Monika KRAJČOVIČOVÁ (Gold Coast), Daniel KUKLA (Częstochowa), Hristo KYUCHUKOV (Berlin), Dagmar MARKOVÁ (Nitra), Rasa MARKŠAITYTĖ (Kaunas), Senaida MEHMEDOVIC (Kansas), Flávia de MENDONÇA RIBEIRO (São Paulo), Irena MUDRECKA (Opole), Beata Maria NOWAK (Warszawa), Alicja PETRASOVÁ (Prešov), Ala PETRULYTĖ (Vilnius), Leslie POPOFF (New York), Ivana ROCHOVSKÁ (Ružomberok), Jitka SKOPALOVÁ (Opava), Gerlinda SMAUS (Saarbrücken), Samuel Y. SONG (Las Vegas), Dariusz STĘPKOWSKI (Warszawa), Éva SZABÓ (Szeged), Jiří ŠKODA (Ústí nad Labem), Eva ŠOTOLOVÁ (Prague), Marie VÁGNEROVÁ (Prague), James WALSH (USA)

Editorial Office

Marta KOLAŘÍKOVÁ (Opava) – Editor-in-Chief

Kateřina JANKŮ (Opava) – Associate Editor

Marek LAPČÍK (Opava) – Associate Editor

Vladislava ZÁVRSKÁ (Opava) – Associate Editor

The online version of the journal is available on the following website

spp.slu.cz

The Journal is indexed in the following international databases:

Central and Eastern European Online Library (C.E.E.O.L.), <http://www.ceeol.com>

EBSCO Publishing, Inc., <http://www.ebsco.com>

English corrections

Gary FROST

Published

Silesian University in Opava, Faculty of Public Policies in Opava

Bezručovo nám. 885/14, 746 01, Opava, Czech Republic

Company Registration Number:

47813059

Two issues per year

Graphic design

NAKNAP - reklamní a grafické studio, Jan KNAP

Na Krásné vyhlídce 591/10, 748 01 Hlučín, Czech Republic

Printed by

Profi-tisk group, s.r.o.

Chválkovická 223/5, 779 00 Olomouc, Czech Republic

© Faculty of Public Policies in Opava, Silesian University in Opava, 2022

Journal's title abbreviation: S.P.P.

Registration Number of The Ministry of Culture of the Czech Republic:

E 22348

ISSN 2464-5877 (Print)

ISSN 2464-5885 (Online)

CONTENTS

EDITORIAL	7
-----------	---

RECENZOVANÉ ČLÁNKY

POHŘEBNÍ RITUÁLY NA VENKOVĚ Naděžda Špatenková	11
PUPILS' VIEW ON SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA Tereza Fajmonová, Jan Viktorin	31
VENKOV BEZPEČNÝ A NEBEZPEČNÝ: AMBIVALENCE KAŽDODENNÍCH INTERAKCÍ A VNÍMÁNÍ ODLIŠNOSTI VE VENKOVSKÉM PROSTORU Vladislava Závorská	57

DISKUZNÍ PŘÍSPĚVEK

FAMILY INFLUENCE IN CAREER CHOICES Barbara Pisker	69
---	----

SDĚLENÍ Z PRAXE

MOBILNÍ SALAŠ Danuše Lipová	79
---------------------------------------	----

ZPRÁVA O VÝZNAMNÝCH UDÁLOSTECH

PODPORA VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ VE STUDIU A ZPŘESŇOVÁNÍ PŘEDSTAV O UPLATNĚNÍ V PRAXI Marta Kolaříková	87
---	----

NAŠE RECENZE

KOGNITIVNĚ-BEHAVIORÁLNÍ PŘÍSTUPY V PRAXI PEDAGOGA

Andrea Silberová

91

DIALOGY ZE ŽIVOTA DĚTÍ S PSYCHICKÝMI PROBLÉMY

Andrea Silberová

95

Milí čtenáři,

v tomto čísle se můžete těšit na tři zajímavé recenzované odborné studie. Dvě z nich jsou z prostředí venkova a zavedou vás rovnou na Valašsko.

Příspěvek Venkov bezpečný a nebezpečný popisuje ambivalentní povahu každodenních interakcí na venkově a vychází z kvalitativní studie dvou valašských obcí. Jednou ze základních představ, kterou si o venkově utváříme ve srovnání s životem ve městě, je venkov jako prostor bezpečí a harmonie, venkov protkaný přátelskými osobními vztahy. Každodenní interakce ve venkovském prostoru jsou ale do značné míry k těmto představám kontrastní, jsou ambivalentní. Venkov je bezpečný i nebezpečný. Jednání vesničanů je přátelské i nepřátelské zároveň a zdrojem této ambivalence je odlišnost a reakce na ni.

Naděžda Špatenková v příspěvku Pohřební rituály na venkově zdůrazňuje význam pohřebních rituálů a jejich proměnu na našem území. Ukazuje, že v uplynulých desetiletích došlo k proměně pohřebních rituálů, v tradičních komunitách však přetrvávají tradiční církevní (náboženské) rituály. To autorka dokládá na příkladu obce Štítná nad Vláří-Popov. Obvyklé pohřební rituály změnila až epidemiologická situace v souvislosti s pandemií onemocnění covid-19. Jakým způsobem, se dozvíte v příspěvku, který má antropologický a etnografický charakter.

Jan Viktorin a Tereza Fojmanová ve své studii prezentuje výsledky kvantitativního výzkumného šetření s designem dotazníku, který realizoval na škole pro žáky s lehkým mentálním postižením. Zaměřuje se na sociálně patologické jevy, které se nejčastěji vyskytují na zvolené škole a také na to, jak žáci vnímají primární prevenci a kterým tématům v oblasti prevence sociálně patologických jevů se nejčastěji věnují učitelé, vychovatelé, rodiče a zákonní zástupci. V příspěvku ukazuje, že většina žáků se potýká se sociálně patologickými jevy, nejčastěji s užíváním návykových látek a agresivním chováním. Naopak nejméně se u žáků objevuje problematika kyberšikany.

Nepřehlédněte také zajímavý diskusní příspěvek, který připravila Barbara Pisker v tématu volby povolání. Volba povolání je složitý proces s dynamickou povahou. Autorka popisuje přehledně literaturu o vlivu rodiny na volbu povolání, včetně teorií volby povolání, a ukazuje, jak významnou roli ve volbě povolání rodina hraje. Zdůrazňuje přitom důležitost zohlednění role rodinné kultury, komparativní analýzy mezi západními a asijskými společnostmi, ale také dalších faktorů, jako jsou vzdělání, dovednosti, osobní hodnoty anebo trh práce.

Sdělení z praxe tentokrát napsala absolventka Slezské univerzity Danuše Lipová, která sdílí svoji zkušenost s mobilním salašem a oslíkoterapií. Velmi optimisticky tak uzavírá naši cestu venkovem.

	RECENZOVANÉ ČLÁNKY	
--	---------------------------	--

POHŘEBNÍ RITUÁLY NA VENKOVĚ

FUNERAL RITUALS IN THE COUNTRYSIDE

Naděžda Špatenková¹

Abstrakt

Umírání, smrt a truchlení je nedílnou součástí života jedince, rodiny, komunity či společnosti jako celku. Všichni jmenovaní pak hledají určité možnosti a způsoby vypořádání se se smrtí. Takovým způsobem je např. legitimizace skrze symbolické světy či pohřební rituály. Předložený text akcentuje význam pohřebních rituálů a jejich proměnu na našem území. V uplynulých desetiletích došlo k poměrně razantní proměně pohřebních rituálů. Nejprve se jednalo o vytěsnění obvyklých náboženských (církvních) rituálů občanskými pohřby, od nichž se po tzv. „sametové revoluci“ v roce 1989 postupně upouštělo a hledají se jiné, inovativní a doposud ještě nevyprázdněné rituály. Aktuálně se uplatňuje např. přírodní pohřebnictví, případně tzv. humanistické pohřby. Objevuje se také odklon od pohřebního rituálu jako takového, např. ve formě pohřbu bez obřadu, rozloučení s urnou, tzv. „ekonomického“ pohřbu (splňující kritérium na nejnižší možné náklady) nebo dokonce „sociálního“ pohřbu, což je ve skutečnosti pohřeb sjednaný obcí. Nicméně přesto všechno v tradičních komunitách přetrvávají tradiční církevní (náboženské) rituály, které nebyly výrazněji pozměněny ani v průběhu druhé poloviny 20. století a ani na počátku 21. století, což je v předloženém textu spíše antropologického a etnografického charakteru prezentováno na příkladu obce Štítná nad Vláří-Popov. Teprve epidemiologická situace v souvislosti s pandemií onemocnění covid-19 poněkud pozměnila tyto obvyklé pohřební rituály a vnesla prvky doposud zde ne příliš implementované, např. pohřeb žehem (kremaci).

Klíčová slova

pohřeb, pohřební rituál, obřad, venkov, město, církevní pohřeb, občanský pohřeb, kremace

Abstract

Dying, death and mourning is an integral part of the life of individuals, families, communities and society. All of them seek certain options and ways of dealing with

¹ Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

death. These include legitimization through symbolic worlds and/or funeral rituals. The paper accentuates the importance of funeral rituals and their transformation in the Czech Republic. In the past decades, funeral rituals have been transformed quite dramatically. First, the usual religious (church) rituals were replaced by civil funerals, which were gradually abandoned after the so-called Velvet Revolution in 1989. Later, other, innovative and as yet unexplored rituals have been sought. Currently, natural or the so-called humanistic burials are used. There has also been a shift from funeral rituals as such to funerals without ceremonies, last goodbyes with urns, the so-called economic funerals (meeting the criterion of the lowest possible cost) or "social" funerals, i.e. funerals arranged by municipalities. However, traditional religious rituals persist in traditional communities and have not been significantly altered during the second half of the 20th century or at the beginning of the 21st century. The paper, which is of a rather anthropological and ethnographic nature, presents this present text using the example of the village of Štítná nad Vláří-Popov. Only the epidemiological measures related to the Covid-19 pandemic somewhat changed the local usual funeral rituals and introduced elements that had not been implemented much before, such as cremation.

Keywords

burial, funeral ritual, ceremony, country, town, church burial, civil burial, cremation

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Dějiny lidského života jsou ve svém důsledku zároveň dějinami smrti (Bugel a kol., 2016, s. 7). Smrt byla, je a bude (ať chceme či nikoliv) nedílnou součástí života jedince, rodiny, komunity i celé společnosti. Představuje určitou „mezní zkušenost“, s níž se každá společnost i její jednotliví členové musí nějakým způsobem vyrovnat, legitimizovat ji (Berger, Luckmann, 1999, s. 101). K legitimizaci smrti dochází např. prostřednictvím vytváření symbolických světů, jak na úrovni jednotlivce, tedy individuální symbolické světy, tak na skupinové úrovni, tedy kolektivní symbolické světy. Obvyklým legitimizačním postupem smrti je náboženský výklad reality. Jiným způsobem, jak je možné legitimizovat smrt, je vyrovnání se s ní prostřednictvím určitých pohřebních rituálů. Nešporová (2013, s. 102) připomíná, že pomocí pohřebních rituálů se potvrzuje platnost sdílených symbolických světů. Tradiční pohřební rituály jsou založeny na symbolickém světě, který je do značné míry tvořen náboženskou a spirituální složkou, ale mohou mít i jiné opory, které jim poskytují význam. Příkladem nenáboženských obřadů jsou např. socialistické pohřby, které se v naší republice prosazovaly od 50. let minulého století, v současnosti

jsou to např. tzv. přírodní pohřby akcentující ekologickou perspektivu nebo humanistické pohřby, které záměrně eliminují náboženskou symboliku a zdůrazňují osobnost zemřelého a jeho život (Nešporová, 2013, s. 103; Davies, 2002; Davies, Rumble, 2012; Clayden, Dixon, 2007).

Pohřební rituály jako způsob legitimizace smrti ve společnosti především v posledních desetiletích doznaly značných změn. Na našem území se církevní pohřby vedené duchovním datují již od 13. století (Frolec, 1985, s. 263). Tento „základní“ model pohřebního obřadu se prakticky až do začátku 20. století formoval právě pod vlivem křesťanských myšlenek a křesťanské církevní symboliky (Navrátilová, 2004, s. 225). Katolická církev, která je u nás nejrozšířenější, také vždy usilovala o to, aby byla těla zemřelých ukládána do země, ať už tím, že tento úkon provázela příslušnými obřady, které měly poukázat na symbolický a náboženský význam pohřebního rituálu, tak rovněž tím, že prosazovala kanonické tresty vůči těm, kteří jednali v rozporu s touto praxí. Pohřeb žehem byl v kontextu křesťanství dlouho chápán jako „pohanský“, posléze ho akceptovaly protestantské církve, a nakonec i církev katolická (Halík in Ondračka, Kropáček, Halík, Lyčka, Zemánek, 2010, s. 71). Prakticky až do roku 1918 byla kremace na našem území, resp. na území celé rakouské monarchie zakázána. Teprve ve 20. století nastává postupný odklon od církevních rituálů úzce spjatých s tradičním křesťanským kulturním prostředím. Postupně se také začalo ustupovat i od téměř výlučného způsobu pohřbívání do země a pomalu, ale jistě se začala prosazovat kremace. Kremaci začala od roku 1899 propagovat Společnost pro spalování mrtvol, po jejím zániku to byl spolek Krematorium (později Společnost přátel žehu), založený v roce 1909 a jehož prvním předsedou byl básník a dramatik Jaroslav Kvapil (Kovář, 2001; Šejvl, Stejskal, 2011). Pokrokové kremační hnutí usilovalo o to, aby byl doposud obvyklý způsob pohřbívání zemřelých do země nahrazen kremací. V roce 1918 bylo zprovozněno první krematorium na našem území, a to v Liberci, první kremace se konala 31. 10. 1918 (<https://www.pamatkovykatalog.cz/krematorium-13867008>). V roce 1919 byl pak vydán zákon o pohřbívání ohněm, nazvaný podle autora „Lex Kvapil“, který byl účinný od 9. dubna 1919. Jeden z našich nejstručnějších zákonů měl jen dva paragrafy: „§ 1 – Pohřbívání ohněm jest povoleno, § 2 – Provedením zákona je pověřen ministr veřejného zdravotnictví ve srozumění s ministrem vnitra a spravedlnosti“ (Zákon č. 180/1919 Sb.). Příklon k občanským pohřebním rituálům ještě více zesílil ve druhé polovině 20. století především díky vlivu komunistické ideologie (Babička 2005; Nešpor, Nešporová 2011; Nešporová 2013). Zatímco ještě v 50. letech minulého století mělo asi 75 % zemřelých katolický pohřeb, v roce 1987 to bylo téměř o polovinu méně, tedy 39 % zemřelých (Babička, 2005; Kotrlý, 2013).

Církev, konkrétně katolická církev nemá s kremací zásadní problém, pokud však není deklarována jako „proticírkevní akt“, resp. projev důrazného popření křesťanských dogmat, zejména vzkříšení mrtvých a nesmrtelnosti duše, protože to je v zásadní opozici vůči křesťanským obyčejům a tradicím církve (Mencl, 1922). Pokud bylo o kremaci těla zemřelého žádáno nikoli z důvodu nenávisti vůči církvi anebo projevu odporu ke křesťanským zvyklostem, ale např. z důvodů hygienických, ekonomických či jiných, ať už privátních či veřejných, dávala církev ke kremaci svolení (Jakešová, 2005; Bugel

a kol., 2016). V dekretu posvátné kongregace *pro cultu divino* se o kremaci říká (tamtéž): „Těm, kdo se rozhodli pro kremaci svého těla lze vystrojit křesťanský pohřeb, jen pokud jejich volba není motivována důvody, které jsou v rozporu s křesťanskou naukou: to vše na základě toho, co bylo stanoveno instrukcí posvátné kongregace svatého officia *De cadaverum crematione*, s datem 8. května 1963, č. 2–3.“ Podle oficiálního stanoviska církve by měly pohřební obřady v daném regionu probíhat tak, jak je zde obvyklé, ovšem takovým způsobem, aby nebyla zastíněna preference církve k pohřbívání do země a aby nedošlo k jakémukoliv pohoršení ze strany věřících, náboženskému indiferentizmu nebo snad dokonce obdivu vůči kremaci. Jakešová (2005) poukazuje na to, že se daná problematika stala předmětem obnovy zvláště na II. vatikánském koncilu a našla svou kodifikaci v Kodexu kanonického práva v roce 1983. V can. 1176 §3 se praví: „Církev živě doporučuje, aby se uchovala zbožná tradice pohřbívát těla zemřelých; nicméně, nezakazuje kremaci, pokud tato nebyla zvolena z důvodů, které odporují křesťanské nauce.“ Ve stejném duchu je kodifikován i Kodex kánonů východních církví promulgovaný papežem Janem Pavlem II. v roce 1990. V can. 876 §3 se říká: „Těm, kdo se rozhodli pro kremaci svého mrtvého těla, není-li patrné, že tak učinili z důvodů protiřečících křesťanskému životu, se mohou vypravit církevní pohřby, slavené ovšem tak, aby neskrývaly, že církev dává přednost pohřbívání těl a aby se vyhnulo pohoršení“ (tamtéž). Obdobně je tato otázka upravena v Katechismu katolické církve (1995, s. 264–275): „Církev dovoluje kremaci, jestliže taková volba nezpochybňuje víru ve vzkříšení mrtvých.“ V současné době se kremace stala nejčastějším způsobem pohřbívání (Davies, 2002) a to nejen na našem území. V České republice aktuálně existuje 28 funkčních krematorií s 54 zárovišti (www.ceskovdatech.cz/clanek/142-hrbity-v-datech/). Češi tak jednoznačně preferují zpopelnění, a to až v 83 % případů, ve velkých městech je to až 97 % pohřbení (Lechner, 2019).

Význam pohřebního rituálu

Rituál (z lat. *ritualis* = obřadný) označuje určitý výrazný individuální nebo kolektivní způsob chování, který je standardizován, resp. je založen na vnucených nebo tradičních pravidlech (Nešpor, Václavík a kol., 2008). Představuje „ustálený model individuálního či skupinového způsobu chování, který je založen na pravidlech přijatých v rámci dané sociální skupiny nebo komunity“ (Hartl, Hartlová, 2010, s. 502). Rituály vznikají jako reakce jednajících osob na situace rozhodování nebo strachu. Rituály pro svou identickou opakovatelnost fungují jako určitý stabilizátor chování. Jsou nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci (Nešpor, Václavík a kol., 2008). Rituály umožňují zvládat standardní i nestandardní sociální situace a hrát v nich odpovídající sociální role. Ritualizované chování tak např. v mezních situacích pomáhá člověku orientovat se ve světě, vycházet s lidmi a podstatně mu v mnoha ohledech zjednodušuje život. „Rituály jsou epizody opakované a zjednodušené kulturní komunikace, při nichž sdílejí přímí účastníci sociálních interakcí, stejně jako ti, kdo je pozorují, víru v deskriptivní a preskriptivní platnost symbolického obsahu komunikace

a akceptují autenticitu svých záměrů... a zintenzivňují spojení účastníků a symbolických předmětů s pozorujícím publikem, celou danou komunitou" (Alexander, 2006, s. 29–30). Taktéž Bellová (1992) poukazuje na to, že rituály pomáhají lidem reagovat v situacích, které se vymykají běžným zvyklostem, protože představují určitý způsob chování reagující na místo, událost, problém nebo tradici, je to přirozená a adekvátní reakce na dané okolnosti. Ritualizaci považuje za „... způsob chování, který se odlišuje od jiného běžného chování prostřednictvím postupů provádění toho, co člověk dělá... je to efektivní způsob chování za určitých podmínek.“ (Bellová, 1992, s. 109–110) Rituály většinou určité události „rámuji“, označují jejich „začátek a konec“ (Connerton, 1996, s. 44). Van Gennep (1997, s. 12) odkazuje na to, že „život jednotlivce bez ohledu na typ společnosti spočívá v postupném přecházení od jednoho věku k dalšímu“. Ke všem významným životním událostem, jako je např. narození, sňatek, rodičovství nebo právě smrt, se vztahují určité rituály, které mají pomoci jedinci přejít z jedné životní etapy do druhé. Pohřeb pak podle van Gennepa (1997) představuje přechodový rituál. Přechodové rituály dělí (tamtéž) na odlučovací, pomezí nebo prahové a slučovací či rituály přijetí. Odlučovací rituály jsou nejvíce rozvinuté právě v pohřebních obřadech, které kromě jiného zahrnují i rituály obranné, např. ochranu před mrtvými, před neznámým apod. Průběh a charakter pohřebních rituálů je v různých společnostech jiný, a i v téže společnosti se tyto obřady mohou značně lišit podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení zemřelého (Stejskal, Šejvl a kol., 2011; Ondračka, Kropáček, Halík, Lyčka, Zemánek, 2010). Příkladem pomezí rituálů je dle van Gennepa (1997) setrvávání těla zemřelého nebo rakve ve smuteční místnosti. Zemřelý, resp. jeho duše, musí urazit určitou cestu na onen svět, který bývá zpravidla podobný tomu našemu, avšak lepší pro ty, kdo si ho zaslouží. Osoby, za které nebyly provedeny pohřební rituály, jsou stejně jako nepokřtěné nebo nepojmenované děti odsouzeny k bídné existenci a nikdy nemohou proniknout do světa mrtvých ani se připojit ke společnosti, která tam vznikla. To jsou ti nejnebezpečnější mrtví. Chtěli by se znovu zapojit do světa živých a protože nemohou, chovají se k němu jako nepřátelští cizinci. Nemají zdroje pro svoji existenci, proto musí přežívat na úkor živých. Pokud v dané společnosti nebo komunitě neexistuje představa záhroby jako výlučného místa určeného mrtvým, představuje rituál přijetí do světa mrtvých samotné pohřbení. Pohřební rituál představuje rozloučení se zemřelým a jeho vyprovození „na onen svět“ (Tichý, Vávra, 2012). Pohřební rituál jakožto vzpomínková slavnost slouží k přerušení pomyslného pouta s mrtvým, k odloučení živých od zemřelého. Mezi odlučovací rituály patří např. omývání těla zemřelého či jiné očištné rituály, přenášení těla apod. K fyzickým (materiálním) postupům odlučování náleží rakev, především pak vlastní uzavírání rakve, hřbitov, resp. hrob a samotné zasypání hrobu. Za přijímací rituál je možné považovat např. hostinu po pohřbu (kar), jejímž smyslem je uvědomit si a prohloubit pouto mezi pozůstalými.

Přechodové rituály tedy představují společností předepsané, příp. akceptované formy chování symbolizující přechod z jedné životní etapy do druhé, z jedné podoby sociálního postavení do jiné. Pohřební rituál je největším a nejuniverzálnějším přechodovým rituálem. Umožňuje pozůstalým odpoutat se od mrtvého člena rodiny a začlenit se zpět mezi živé.

Zatímco v tradiční společnosti měly největší význam a byly nejvíce propracovány rituály, jimiž byl mrtvý přijímán do světa zemřelých, v současné společnosti má pohřeb spíše než pro zemřelého význam pro pozůstalé (Van Gennep, 1997, s. 136–152). Weinert to formuluje takto: „*Pohřeb nekonáme proto, abychom oslavili zemřelého, ale spíše proto, abychom utěšili pozůstalé.*“ (Weinert in Pera a Weinert, 1996, s. 175)

Pohřeb je obvykle považován za „*povinnost pozůstalých vůči zesnulému*“, resp. „*poslední dar zemřelému*“ (Kubíčková, 2001; Parkes, 1996; Grün, 1997; Křivohlavý, 1991). Je projevem uznání a úcty k člověku, který zemřel a je pochováván. Rituál pohřbu dává pozůstalým možnost „*vzdát zemřelému poslední poctu*“ a doprovodit ho na jeho „*poslední cestě*“. Pohřeb je ceremoniálem, který v jistém smyslu znamená ochranu před zármutkem a zoufalstvím pozůstalých, je to mechanismus odvádějící a tlumící reakce, které by mohly truchlící zahltit a ve svém důsledku ohrozit. Díky pohřbu dochází podle Alana (1989, s. 403) k regulaci vnějších projevů vnitřních stavů, neboť pohřeb je primárně sociální záležitostí. Haškovcová (2007) opět vyzdvihuje naše tradiční kulturní křesťanské prostředí, které utvářelo názory celé společnosti na pojetí smrti. Propracované církevní rituály podle ní poskytují bezpečné prostředí i těm, kteří se za normálních okolností bez víry dokážou obejít. „*Žijeme sice v sekularizovaném světě, ale ve vysoce emotivních situacích, ke kterým rozhodně patří vážná nemoc, zármutek nad hrozící ztrátou, umírání, smrt a rozloučení se zemřelým, vděčně přijímáme zklidnění, které nabízí zvládnutý řád obřadů.*“ (Haškovcová, 2007, s. 25). Avšak racionalita současné doby poněkud zpochybnila a narušila smysl tradičních rituálů, vztahujícím se k smrti (Přidalová, 1998).

Příprava pohřbu znemožňuje pozůstalým podlehout těžké situaci ztráty blízké osoby. Truchlíci jsou příliš zaneprázdněni organizací smutečního rozloučení, než aby propadli zcela svému zoufalství. Přestože je pohřebnictví nyní plně profesionalizováno, stále ještě mnoho úkonů zůstává na samotných pozůstalých. Významnou sociální funkcí pohřebního rituálu je, že veřejně uvádí pozůstalé do jejich nového stavu. Kromě toho pohřeb představuje pro pozůstalé důležitý psychologický mezník, kdy dochází k přechodu z jedné fáze truchlení do druhé, resp. z prvního stadia chaosu do druhého stadia exprese (Kubíčková, 2001). Pohřeb může přispět k tomu, že ztráta začne být chápána jako realita, zvláště mají-li pozůstalí možnost pohledu na mrtvé tělo, podle Wordena (1982, s. 49) to „*podtrhuje skutečnost a definitivnost smrti*“. Alan (1989, s. 404) o pohřbu píše: „*Pohřeb je vlastně situací, v níž člověk, který zemřel, umírá podruhé (možná i proto důstojnost pohřbu převyšuje často důstojnost umírání) – umírá pro ostatní, kteří – jako on sám dříve – hodnotí jeho život, bilancují jeho úspěchy a promarněné šance, ale navíc prožívají stav blízký katarzi: uvědomují si intenzivně sebe a svůj život, svoje postoje a vztahy, své perspektivy. A současně se rodí sociální jev památky, onoho pietního vztahu k dědictví mrtvého, který prodlužuje jeho život za sám faktický konec.*“

I samotný průběh smutečního obřadu – ať už církevního nebo občanského – má pro pozůstalé velký význam. Občanské smuteční proslovy zdůrazňují spíše bolestnost a nezvratnost ztráty pro pozůstalé a připomínají život zemřelého i to, jak nyní bude pozůstalým chybět (Kubíčková, 2001). Při církevních obřadech je kladen důraz spíše na posílení evangelijní naděje v život věčný s Kristem v Bohu a doporučuje se, aby pohřební kázání nebylo chvalozpěvem na zemřelého (Halík in Ondračka, Kropáček, Halík,

Lyčka, Zemánek, 2010, s. 78). Pohřební obřad je také prostorem, kde mohou pozůstalí otevřeně ventilovat své emoce. Zde mohou plakat a naříkat, dokonce se to od nich očekává. Weinert konstatuje: „*Pláč je bezmála společenskou povinností. Kdo však plakat nedokáže, je přesto druhými chválen: Snáší to statečně!*“ (Weinert in Pera a Weinert, 1996, s. 176). Pozůstalí také na pohřbu mohou mimo jiné vidět, kolika dalším lidem zesnulý schází, že nejsou ve svém zármutku osamoceni a je to i příležitost aktivizovat sociálně podpůrnou síť.

Metodologie

Cílem tohoto textu je poukázat na přetrvávání, existenci a význam tradičních církevních (náboženských) rituálů na venkově, a to na příkladu obce Štítná nad Vláří-Popov. Tato obec vznikla spojením dvou původně samostatných vesnic – Štítná nad Vláří a Popov. Žije zde asi 2 182 obyvatel. Obec se nachází v údolí Bílých Karpat na hlavní komunikaci mezi Brumovem-Bylnicí a Slavičínem. Část katastru tvoří hranici se Slovenskou republikou (www.stitna-popov.cz). Možná právě blízkost Slovenska podtrhuje přetrvávání tradičních náboženských rituálů, včetně pohřbívání do země, které je dodnes v této obci majoritní praxí, a to navzdory reformě pohřebních obřadů v tehdejší Československu a kremáčnickému trendu (Nešporová, Tóth, 2021). Text uplatňuje etnografický přístup a chronologicky reflektuje časové období zhruba od 50. let 20. století do 20. let 21. století (konkrétně do roku 2021). Nejprve bude nastíněn historický kontext pohřebních rituálů, posléze bude prezentován současný stav. Základními prameny byly nejen písemné zdroje, vč. archivních záznamů a kronik, ale taktéž rozhovory s pamětníky, kteří participovali na přípravě a realizaci pohřebních rituálů v této obci, případně se pohřbů zde účastnili jako aktéři. Celkem se zapojilo šest informantů. Nejmladšímu informantovi bylo 49 let, nejstaršímu 87 let. Rozhovory byly nahrány na diktafon, doslovně přepsány a následně analyzovány. Při analýze dat byly písemné i orální zdroje kombinovány (Silverman, 2005). Šlo především o jejich vzájemné doplnění a v jistém smyslu i jejich korekci. Kombinování přístupů orální historie s existujícími písemnými prameny umožňuje reflektovat, jak byly, resp. jsou tradiční pohřební obřady skutečně aplikovány v reálné praxi.

Průběh pohřebního obřadu ve Štítné nad Vláří-Popově

Historicky začínal vlastní pohřební rituál v obci obřadním opuštěním domu a pokračoval doprovodem nebožtíka v průvodu do kostela na mši, odkud se všichni po mši odebrali na hřbitov. Pohřeb ukončilo spuštění rakve do hrobu. Poté následovala smuteční hostina (Navrátilová, 2004, s. 225). Toto tradiční pojetí se ve Štítné nad Vláří-Popově zachovalo prakticky dodnes s výjimkou vypravení pohřbu z domu smutku, protože se v důsledku institucionalizace a medicinalizace (Špatenková, 2014) umírání přesunulo do institucí zdravotních a sociálních služeb.

Úmrtí doma

K úmrtí dříve docházelo zpravidla doma a mrtví zde setrvali až do pohřbu. „Ještě si pamatuju, že babička ležela v pokoji a my jsme se jako děcka na ňu chodili dívat. Kdy to bylo? Tak na začátku sedmdesátých roků... A Štěpánek, když umřel, ten byl taky doma až do pohřbu, to byl tak rok 1978, teď nevím přesně.“ (Informantka Jana). „Dřív bylo normální, že lidé umírali doma a rodina byla u toho s nima. Jak člověk vytušil, že přichází jeho poslední hodinka, oznámil to rodině, rozlúčil sa s nima a zařídil poslední záležitosti. Byl povolán kněz, který provedl zpověď a poskytl poslední pomazání. V tichosti, nebo naopak za modliteb všeci očekávali „kmotřičku Smrt“. Poté byly mrtvému zatlačeny oči. Tělo sa omylo a obléklo do najsvátečnejších šatů. Zvláštní pozornost byla věnována rukám – byly sepnuty jako v modlitbě, omotány růžencem a svíraly křížek. Pokoj byl uklizený, nazdobený květinami a hořely tam svíce. Postel, na které ležel mrtvý, byla čistě a pečlivě povlečena. Ostatní sa chodili s mrtvým lúčit a kondolovat pozůstalým, organizovaly sa společné modlitby. Do pohřbu bylo tělo v baráku.“ (Informant František). Podobně popisuje situaci ohledně umírání doma ve své kronice i pamětník Jaroslav Saňák (nedatováno, s. 168–170): „Když se zdály dny života nemocného sečteny, neměl o nic zájem. Zavolali kněze, aby se nemocný vyzpovídal a dostal duševní osvěžení, a tak oddaněji čekal na smrt... Když kněz šel „zaopatřovat“ nemocného /ve Štítně/, nesl ve zvláštní schránce v rukou pozdvížených hostii a asi tři kroky před ním ministrant, v jedné ruce rozžatou lucerničku, v druhé ruce zvoneček a tam, kde právě se setkávali a bili se v prsa třikrát říká: „Velebna budiž bez ustání, Nejsvětější svátost oltární“. Do Jestřebí nebo na paseky kněz vezl některý „koňák“, který měl bryčku ... Při křesťanském „zaopatřování“ domácí a někteří sousedé v síni se hlasitě modlili modlitbu za umírajícího. V jizbě nemocného byl k tomuto účelu „zaopatřování“ improvizovaný oltář. Na stole postavený kříž mezi dvěma hořícími svícemi, „hromničky“ ve skleněných svícnech, nádobka se svěcenou vodou a v ní ratolest posvěcených „kočiček“ od květné neděle, na talířku špetka soli, kousek vaty, trochu vody na zapití. Když takový člověk dotrpěl, vypustil duši, mrtvého umyli, oblékli do slušného oblečení, ruce mu sepnuli na prsou, ovinuli posvěceným růžencem a do rukou postavili malý křížek. Otec pozval stolaře, který si vzal míru na rakev, kterou během jednoho dne zhotovil a hned dva z příbuzenstva ji přinesli, vystlali bílou plachtou, jejíž čtyři konce nechali viset z rakve ven, mrtvolu vložili do ní a na stoličku nedaleko hlavy postavili rozsvícenou svíci posvěcenou na svátek „Hromnic“, zvanou hromnička. Vedle rakve postavili ve skleničce svěcenou vodu s ratolestí „kočiček“. V rakvi vedle mrtvolu položili hodně větviček rozmarýnu, který má silnou, osobitou vůni, která převažovala mrtvolný zápach. Po úpravě mrtvého se přítomní společně modlili za spásu jeho duše a nechali zvonit „umíráčkem“, aby se všichni dozvěděli, že od nás se navždy odebral jeden z nás. Když zemřel mužský, zvonilo se třikrát pět minut s přerušením dvakrát. Ženě se zvonilo dvakrát pět minut s jedním přerušením. Večer se sešly děvčata ke zhotovení velkého věnce z krušpánku a smrkových větviček. Naň připevnila růže ručně zhotovené z krepového papíru. Věnc se pak připevnil po celé délce víka rakve. Když zemřel ženatý-vdaná, na rakvi byl věnc s růžemi černými nebo fialovými. Svobodný mladý člověk měl

růže bílé. Večer také většina spoluobčanů se přišla pomodlit za spásu duše zemřelého a „kočičkou“ ve svěcené vodě pokropí mrtvolu. Někteří probděli celou noc v jizbě, kde ležela mrtvola a domácí spali, aby pozůstali sami s mrtvolou nezůstali a mohli se trochu prospat. Na druhý den odpoledne se zvonilo „do truhly“, to znamená, že mrtvý leží již v rakvi. Na třetí den se konal pohřeb. Donesly se před dům máry. Rakev se uzavřela. Dva páry silných rukou vzaly rakev a vynesli ji na máry.“ Také Navrátilová (2004, s. 225–226) popisuje, že rakev s nebožtíkem byla obvykle vystavená v síni nebo v komoře, byla otevřená, protože víko se přitloukalo většinou až před odchodem z domu. Na dvoře se mezi tím shromáždili příbuzní a sousedé ke společné modlitbě a zpěvu pohřebních písní. Byl také dodržován obyčej, že při vynášení rakve s ní bylo třikrát klepnuto o práh, na znamení loučení s domem a zažehnání toho, aby se „nebožtík nevrátil, když už mu bylo souzeno odejít, nesmí se nikdy vracet“ (Navrátilová, 2004, s. 228–229). To popisuje i Saňák (nedatováno, s. 168): „Když vycházeli z domu, ve dveřích třikrát rakev spustili k zemi /na práh/ a jeden z nich pronesl rozloučení: „Pán Bůh Vám zaplať a zůstávejte tu s Pánem Bohem“.

Smuteční průvod

„V den pohřbu provedl farář s rodinú doma rozlúčení. Ostatní smuteční hosté čekali před barákem, kde hrála hudba. Pak byla rakva se zemřelým vyzdobena svatýma obrázkama, vykropena a víko bylo zatlučeno. Na márách byla rakev nesena z baráku k obřadu do kostela.“ (Informant František) Navrátilová (2004, s. 229) tvrdí, že doprovod zemřelého na jeho poslední cestě, tedy cestě, z níž není návratu, byla nedílnou součástí tradičního pohřebního obřadu. Před odchodem na hřbitov provedl kněz v domě výkrop rakve. Někde se konal kratší či delší proslov na rozloučenou. Poté se pozůstali vydali v průvodu do kostela. Uspořádání pohřebního průvodu mělo na vesnici jednotnou, ustálenou podobu s místními variantami. Vpředu nesl ministrant kříž – symbol poslání člověka, obětování, lásky, vzkříšení a vykoupení. Za ním šly děti, vnímané jako symbol nevinnosti a naděje, dále muži a hudba. Teprve potom šel kněz se zpěváky, nosiči rakve, rodina a příbuzní, ženy, a nakonec ostatní účastníci smutečního průvodu. Toto pořadí bylo v zásadě respektováno i při občanských obřadech. Oddělení mužů a žen v pohřebním průvodu, jak tomu bylo právě v moravských Kopanicích a na Valašsku považuje Navrátilová (2004, s. 230) za archaické, nicméně v obci Štítná nad Vláří-Popov je doposud (20. léta 21. století) dodržován zvyk odděleného posazení mužů v kostele i při běžných církevních obřadech. „Všeci šli do kostela, celá dědina. Průvod měl dané pořadí: napřed šla mládež, pak muži, za nima hudba, nosiči věnců a kytic, ministranti a pak farář. Teprve potom šli nosiči s rakvú, za kterou sa řadila nejbližší rodina, vzdálenější příbuzní a průvod uzavíraly ženy z celé dědiny.“ (Informant František). Pohřeb byl a je určitou příležitostí k setkání příbuzných a známých. „...celá rodina sa zejde pěkně pohromadě...“ (Informant František). Nepřijít na pohřeb příbuznému se pokládalo za velké provinění. Doprovod zemřelého na hřbitov byl téměř „povinností“. „No to neexistovalo tam nebyť, to by byla haňba.“ (Informant Alois).

Odpros

Kolektivní loučení s nebožtíkem se konalo na více místech, např. při zastavení průvodu u církevních symbolů (kříž, kaplička, boží muka), na hranicích obce nebo na hřbitově. Určená osoba, což mohl být např. starosta, učitel nebo někdo z příbuzných prosil jménem zemřelého pozůstalé o prominutí všech jeho hříchů. Tento odpros se zpravidla třikrát opakoval, mohl být hojně prostoupen citáty z Bible, jindy byl velmi stručný, např.: „Sousedé a sousedky, jestli vám nebožtík za živa v čem ublížil, prosím vás pro Boha a pro všechny jeho svaté, odpusťte mu to!“ Přítomní pak odpovídali: „Odpusť mu Pán Bůh.“ (Navrátilová, 2004, s. 235–236). Ale mohl být i obsáhlejší (Saňák, nedatováno, s. 169–170): „Pomlčte maličko, pomlčte. Co si tak mnoho myslíme a mnoho se staráme, i kdybychom celý svět měli, přece zemřít musíme. Kde jsou naši předkové, matky i otcové, co před námi byli, také všichni zemřít museli. Ale nemáme si stěžovat, že zemřít máme, neboť nám ten příklad Kristus Pán zanechal, když ráčil přijít na tento svět. Třiatřicet let na něm žil, a pracoval pro své stvoření, a pro naše spasení, aby nás vykoupil z té poddanosti ďábelské, v které jsme zajati. A proto nechť je mladý, nebo chudý nebo prostý, zemřít musí každý. Proto si máme každý pamatovat na ty poslední věci člověka, které nás očekávají. Předně na tu smrt ukrutnou, ta nás nemine. Druhé: Na soud Boží, ten nás také nemine. Třetí: Na království nebeské, které je pro nás připravené, toho abychom neztratili. Čtvrté: Na to peklo horoucí, tam, abychom se nedostali, neboť kdo se tam dostane, ten tam na věky zůstane, uchovej nás Pane. Jaká je ta smrt nelítostná, jakou ona dělá těžkost, je dána každému, když loučí manželku od manžela, dítky od rodičů, přátele od přátelů a sousedy od sousedů. Je to těžkost nemalá, ale ještě větší těžkost dělá, když loučí duši od těla. To je těžkost taková, jako by se srdce napoli puknout mělo. Tak se podívejme každý, co je nám tento svět prospěšný a užitečný. Jak tento náš zemřelý.... Let zde žil a kolik si on za ta léta nahospodařil a nashromáždil, kolik si on z tohoto světa bídneho, bere, veze nebo i také žene? Čím ho jeho přátelé vypravili, neviděl nic jiného, jedině kousek dřeva a kousek plátna, i to sotva někdy shledati může. Co kdy pro chudobné udělal potřebného, to udělal pro Boha samého. Jestli někdy lačného nakrmil, žíznivého napojil, nahého přioděl, pocestného domů přijal, nemocného navštívil, vězně ze žaláře vysvobodil a jestliže kdy mrtvého ke hrobu vyprovodil, tyto skutkové mu budou propívat před trůnem velebnosti, Boha všemohoucího. Každý člověk ví, kde se narodil, ale žádný neví, kde ho ta smrt ukrutná zachvátila, jeho údy stáhla a jej podvrátila. Již nás nevidí, neslyší, ani mluvit nemůže a snad se ani nenadál, že z toho bídneho a plačtivého údolí odebíratí se bude a s námi se všemi loučit se musí. A kdyby snad někdy někoho pohněval budťo slovem nebo skutkem, nebo nějakým jiným způsobem pohoršil, já bídne a hříšné stvoření na místě jeho chci se Vám za něho odprositi. Prosím Vás pro Boha, pro Matku Boží, pro pět ran Kristových, abyste mu odpustili. Né, jak někdo povídá, neodpustím do smrti, ani po smrti, ale nemáme mít tak zatvrzelé srdce, neboť když Kristus Pán zemřel na dřevě kříže, volal k otcí svému nebeskému: Otče, odpusť křížovníkům mým, neboť nevědí, co činí. To byli Židé nevěřící, ti nevědí, co činí. My, katoličtí křesťané, každodenně říkáme: „Odpouštíme našim viníkům“, ale mnozí přece jméno Boží bereme nadarmo

a sobě odpustit nechceme. Ale jak my si neodpustíme na zemi, také nám Bůh všemohoucí neodpustí na nebi. A proto prosím ještě všechny vespolek, jak by měl někdo zatvrzelé srdce, prosím pro Boha, pro Matku Boží, pro pět ran Kristových, pro milosrdenství Boží, abyste mu odpustili, a za spásu duše jeho se se mnou pomodlili, když on se do slávy nebeské dostane, tam za nás orodovat bude. „Otče náš...” V obci Jestřabí, která taktéž patří do katastru obce Štítná nad Vláří-Popov, tento „odpros“ prováděli sami občané bez přítomnosti kněze. Šuráň a Fojtík (2017, s. 28) tvrdí, že „odpros“ četl až do své smrti v roce 1962 zdejší starosta Josef Šuráň, po něm jeho sestra Terezie, provdaná Bařínková. Autoři podotýkají, že toto rozloučení mělo velký význam pro celou vesnickou komunitu, ve které zpravidla zemřelý prožil celý svůj život. Zároveň se tímto obřadem nebožtík ústy předčítajícího symbolicky rozloučil se svou rodnou vesnicí i zde žijícími lidmi. Obec Jestřabí se nachází od Štítné nad Vláří-Popova doslova „přes kopec“, proto byl zemřelý v rakvi na márách přinesen šesti muži z domu smutku nejprve ke kamennému kříži v obci Jestřabí, dříve na tomto místě stával dřevěný kříž, který plnil stejnou roli. Rakev stála před křížem a v prostoru kolem něj se shromáždili pozůstalí a obyvatelé obce. Rozloučení se zemřelým mělo formu krátkého obřadu s modlitbou a běžně se praktikovalo ještě v 60. letech 20. století, naposledy pak v polovině 70. let. Po rozloučení byla rakev s ostatky zemřelého šesti muži ručně vynesena na vrchol kopce Brálová, kde rakev s ostatky převzalo dalších šest mužů. Ty pak ve Štítné nad Vláří na návsi u sochy sv. Jana Nepomuckého vystřídali nebožtíkovi příbuzní. Zde také již průvod očekával kněz a za jeho účasti došel průvod do kostela, kde byl proveden pohřební obřad a po něm byly ostatky zemřelého uloženy na místním hřbitově.

Nošení smutku

„Všeci byli oblečení černě, to aj potom nosili příbuzní na znamení smutku.” (Informant František). Navrátilová (2004, s. 230–231) podotýká, že černá barva jako smuteční symbol k nám pronikla vlivem církevních obřadů zhruba v polovině 16. století a od 19. století se masivně rozšířila jako projev smutku. Pozůstalí po určité době od úmrtí svého blízkého nosili smuteční oděv. Jak dlouho, to záleželo na jejich vztahu k zemřelému. Přesnou specifikaci délky a charakteru nošení smutku v souvislosti s příbuzenským vztahem pozůstalého k zemřelému podává podrobně Guth-Jarkovský (2000). Parkes (1996, s. 134) se domnívá, že veřejný smutek měl své nepochybné výhody: *„Nošení smutku poukazovalo na to, že se s určitými osobami musí jednat jinak než s ostatními. Od takových osob se neočekává, že budou veselé nebo se budou účastnit „bezstarostných“ aktivit. Protože se tito lidé cítí pravděpodobně „velmi sklíčeně“, pomůže jim, když to společnost uzná.”* Od této praxe se ale v současnosti upouští. *„Nosila jsem smutek asi dva měsíce, ale to, jak se zdá, poněkud to vyšlo z módy. Měla jsem chuť si obléknout, co chci, ne jenom něco černého. Nemám tu barvu ani moc ráda.”* (Informantka Jana) *„Neměl jsem nic na sebe, když mi zemřela matka. Na pohřeb jsem měl všechno vypůjčené – kalhoty, sako, černou kravatu i kabát. Vlastně jsem smutek odložil hned druhý den.”* (Informant Robert).

Pohřeb svobodných

Na pohřbech svobodných byly v průvodu nošeny symboly naznačující posmrtnou svatbu zemřelého, někde se dokonce účastníkům pohřbu rozdávaly snítky krušpánku, podobně jako jsou svatebčané označováni snítkami myrty. To popisuje i Saňák (nedatováno): „Mládenci byli ozdobeni kytičkou krušpánku na klopě kabátu a družice měly na hlavě malé věnečky, také z krušpánku. Před rakví šla družice oblečená v černém a nesla zlomenou svíci, tím znázorňovala smrt ženicha. Kytičku družbů i věnečky družic pak vhodili na rakev do hrobu.“ Také informantka Hana potvrzuje tuto praxi: „Svobodní mladí lidé měli bílou rakev a jejich pohřeb byl zároveň připomínkou toho, že se již skutečné svatby nedočkájí. Proto mělo děvče u rakve „ženicha“ (svého přítele nebo snoubence) a mládenec „bílou“ a „černou“ nevěstu. Bílá nevěsta byla oblečena ve svatebních šatech a nesla polštářek se svatebním věnečkem. Černá nevěsta byla oděna smutečně, přes obličej měla černý závoj a v ruce zlomenou svíčku.“ (Informantka Hana).

Pohřeb dítěte

„Dodržoval se zvyk – a stále je ještě dodržován – že pokud zemře dítě, volí pozůstalí bílou rakev.“ (Informantka Hana). „Není to tak dávno, děcko malé umřelo. Strom na něho padnul v lese. Mělo bílou rakvičku, jak se patří.“ (Informant Karel). Taktéž Saňák (nedatováno, s. 167) popisuje, že dřív děti často umíraly, především kojenci. „Zemřelo-li dítě v rodině, leželo doma v rakvičce, kterou stolař zhotovil na počkání. Děvčátka přicházela se pohledem rozloučit s andělíčkem a každá donesla svatý obrázek, který položila na mrtvolku, takže někdy mrtvolka ležela úplně zakrytá obrázky. Někdy rodiče i byli rádi, že jedno ubylo, když jich měli už pěkný řádek a čím více dětí v chudobné rodině, tím více starostí. Na třetí den se konal pohřeb. Rakvičku ověncenou květinami nesli na malých mářách školáci a ostatní mládež byla za družby a družičky. Před rakví jeden družba nesl malou podušku, od níž dvě stuhy nesli dva družbové, každý vedle toho prostředního. Zemřel-li školák, u hrobu mu spolužáci na rozloučenou zazpívali nějakou píseň dojemnou. Většinou to byla: „Zasviť mi, ty slunko zlaté“...“ Po pohřbu všechna družina šla společně do hospody na „trachtu“, kde dostala limonádu a kousek „calty“ nebo rohlík.“ Kronikář Saňák (nedatováno, s. 167) se k úmrtí dítěte staví velmi pragmaticky: „A o jednu starost v rodině bylo méně.“ Jeho přístup je z dnešního pohledu téměř nepochopitelný a nepříjemný, nicméně realisticky koresponduje se situací v chudé lokalitě, kde bývaly vícepočetné rodiny a dětí bývalo klidně i více než deset.

Obřadní síň

Od ponechání těla zemřelého v domě smutku se později ustoupilo. Ve Štítné nad Vlčí-Popově byla vybudována obřadní síň, která měla být adekvátním prostorem pro občanské, tedy nikoliv náboženské rozloučení, což však bylo v obci, kde je katolické vyznání po generace hluboce zakořeněné, prakticky nemyslitelné. Smuteční síň a kostel

byly proto využívány symbioticky – v obřadní síni bylo uloženo tělo před vlastním církevním obřadem, proběhlo zde civilní rozloučení nebo rozloučení nad otevřenou rakví s nejbližší rodinou, avšak vlastní pohřební rituál se posléze konal v kostele. „Když umřela naša mama, byla otevřená rakev vystavená v obřadní síni. Pak rakev uzavřeli a šlo se do kostela, kde normálně pokračoval pohřeb.“ (Informantka Jana). Obřadní síň ve Štítné nad Vláří-Popově měla být od prvopočátku vybavena taktéž chladicím zařízením, jak ale Saňák (nedatováno, s. 431) ve své kronice konstatuje: „...k tomu hned nedošlo. Podle nařízení vrchních úřadů, musí být mrtvola nejpozději do osmi hodin od úmrtí převezena z domu smutku do chladírny. Protože ale ve Štítné chladírna zatím není, musí se uložit buď ve Slavičíně nebo v Brumově, kde mají chladírny. Převoz autem zajistí pohřební služba z Val. Klobouk. Asi hodinu před pohřbem „služba“ doveze rakev s mrtvolou do obřadní síně ve Štítné, kde se zástupce místního národního výboru nebo sboru pro občanské záležitosti pěkně a obsírně se zesnulým rozloučí, a rozloučení také provede kněz a zpěvák a průvodem se jde přímo do kostela, kde po mši sv. a pohřebním obřadu je pohřben na hřbitově.“ Saňák (tamtéž) také poukazuje na to, že od roku 1982 bylo nutné na Místním národním výboru platit za použití obřadní síně poplatek ve výši 115 korun. Podotýká také, že někteří pozůstalí obřadní síň vůbec nepoužívali a přivezená rakev s mrtvým, která byla před tím uskladněna někde jinde, byla přivezena přímo do kostela, kde proběhlo církevní rozloučení.

Rozloučení v kostele

„V kostele byla za zesnulého sloužena mše svatá pohřební, „zádušní“, při níž byla zdůrazněna naděje na vzkříšení a život věčný v Božím království. Loučení pak pokračovalo na hřbitově u vykopaného hrobu. Následoval nekrolog, poděkování za pozůstalou rodinu a za zpěvu a hudby pohřebních písní, např. *Blíž k Tobě, Bože můj*, byla rakev spouštěna do hrobu. Po společné modlitbě farář obřad ukončil, hosté podávali nejbližším truchlícím ruku jako výraz sdíleného účastenství a házeli na rakev hrst hlíny nebo květiny. Hudba hrála písně, který měl zemřelý rád. Třeba *Už mě koně vyvádějí* nebo *Zahučaly hory*. Po pohřbu bylo pro účastníky připraveno setkání, kde se v dobrém na zemřelého vzpomínalo. Toto setkání se dříve připravovalo doma, pak se přesunulo do restaurace nebo do hospody.“ (Informant František). Saňák (nedatováno, s. 170) ve své kronice píše: „Po pohřebních obřadech v kostele, šlo se s křížem v čele ke hrobu, kde kněz posvětil připravený hrob a po křesťanském rozloučení obřad skončil.“ Po vykonané pobožnosti byla rakev spuštěna do hrobu, někdo z rodiny poděkoval účastníkům za doprovod a pozval je na smuteční hostinu. Navrátilová (2004, s. 239) zmiňuje, že bývalo a doposud bývá zvykem vhodit do hrobu hrst hlíny. Házení zahajoval kněz slovy: „prach jsi a v prach se obrátíš“ a po něm se vystřídalí všichni účastníci pohřbu. Někteří mlčky, jiní nahlas pronášeli, např.: „Odpočinutí lehké, dej mu pane“; „Budiž ti zem lehká“; „Aby tě zem netlačila“ apod. Vhozením hlíny do hrobu vlastní pohřební obřad skončil. Také Navrátilová (2004, s. 239) zmiňuje, že poté někdo z příbuzných účastníkům pohřbu poděkoval za účast a pozval je na smuteční hostinu. citovala jedno z možných poděkování (tamtéž): „Děkuji vám, milí

přátelé, že jste se obtěžovali a tohoto našeho milého spolubratra na toto posvátné místo doprovodili a za spásu jeho duše se pomodlili. Pán Bůh vám to zaplať životem věčným,“ nebo jen prostěji: *„Pán Bůh zaplať, že jste nám tatíčka pomohli pochovat“*. Autorka taktéž připomíná, že ze hřbitova se pohřební průvod vracel většinou již za doprovodu veselejšího pochodu. *„Po pohřbu se šlo do hospody a to všichni, kteří s nebožtíkem byli z rodiny. Tam se popilo pivo nebo gořalka anebo oboje. Někdy se popilo i více a někdy se to neobešlo bez hádek nebo dokonce šarvátek.“* Saňák (nedatováno, s. 170).

„Za měsíc po úmrtí je za zemřelého v kostele sloužena mše, tzv. třicetidenní, při které se věřící soustřeďují na modlitby za spasení duše zemřelého a za útěchu živé rodiny.“ (Informant František). Po dobu smutku se pak pozůstalí zdržovali hlučných společností, slavností, hostin, výletů a koncertů, ba dokonce i sportu, přestože by byl dotyčný profesionál (Guth-Jarkovský, 2000, s. 268–269).

Situace dnes

Je-li to možné, stále se upřednostňuje úmrtí doma. Ve Štítné nad Vláří-Popově není nemocnice, nejbližší se nachází ve Slavičíně, což je asi 33 km, případně ve Vsetíně, to je asi 39 km daleko. Ale i při úmrtí jinde, např. v zařízení sociálních služeb, se zemřelý symbolicky vrací do své rodné obce, aby zde spočinul na místním hřbitově. Pohřební rituál je i ve 20. letech 21. století založen na tradičním modelu. Tělo sice již nezůstává až do pohřbu v domě smutku, není tedy ani tlak na dobu konání obřadu, což bylo dříve zpravidla třetí den od úmrtí. Zákon o pohřebnictví nestanovuje striktně žádnou dobu, do kdy je nutné konat pohřeb, a tak jsou termíny pohřbení různé a vycházejí především z potřeb vlastní rodiny a časových možností kněze. Parte (oznámení o úmrtí) je veřejně vyvěšeno na návsí a na pohřeb mohou přijít všichni, kdo se cítí dotčení smrtí dané osoby. Matrika obecního úřadu ve Štítné nad Vláří-Popově žádá také všechny pozůstalé, aby poskytli fotografii zemřelého, která je každoročně vyvěšena na hřbitově v období kolem „Dušiček“, jakýsi přehled všech, kteří v obci zemřeli, resp. byli pochováni za uplynulé období. Ve Štítné nad Vláří-Popově se pohřbívá i v sobotu, aby se obřadu mohli zúčastnit všichni, kteří jsou jinak v zaměstnání. Zohledňuje se možnost, *„aby mohli všichni přijet, i ti z daleka“* (Informant Robert), takže se zbytečně s obřadem nespěchá. Stanovit ideální dobu pohřbu je ale obtížné. Pohřeb by neměl být konán dříve než tři dny od smrti, protože pozůstalí jsou stále ještě ve fázi šoku (Kubičková, 2001, s. 245) a je pak obtížné naplnit efektivně všechny funkce pohřebního rituálu. Někteří pozůstalí tvrdí, že více než osm dní *„je už hodně“*. *„Bylo to strašně dlouhé, jenom jsme si říkali, ať už je to konečně za námi.“* (Informant Robert). *„Je to takový hluchý prostor – napřed honička, než člověk všechno zařídí, a pak jenom sedí a čeká na pohřeb. Nemůžete nic dělat, tak už jenom přemýšlíte, co by kdyby...“* (Informantka Jana). *„V obou případech jsme čekali na pohřeb skoro dva týdny, chtěli jsme pohřeb v sobotu, ale pan farář měl svatbu, takže pak přicházela v úvahu ta další sobota. Ale bylo to hrozně vyčerpávající.“* (Informantka Jana). Za vhodnou dobu pro pohřeb se považuje přibližně 5 až 6 dní po úmrtí. Tato doba je nezbytná pro akceptaci ztráty a schopnost přijmout kondolenci. Svoji roli ovšem hraje mnoho faktorů,

např. okolnosti úmrtí, vzdálenost místa úmrtí apod. (Kubíčková, 2001, s. 246). I při úmrtí doma odváží tělo zemřelého pohřební služba a opět ho přiveze v den pohřbu ke smutečnímu rozloučení. Zákon o pohřebnictví sice stále umožňuje pohřby z domu smutku, jednoznačně je však ve Štítné nad Vláří-Popově již preferováno rozloučení přímo v kostele. Církevní pohřeb stále představuje majoritní praxi pohřebních rituálů ve Štítné nad Vláří-Popově. Přestože blízcí pozůstalí nejsou věřící, zbytek rodiny zpravidla byl, resp. je. Panuje tak určitý sociální tlak k přípravě a realizaci náboženského rituálu. „Sociální“ pohřby nenašly v této tradiční komunitě místo. „*Tož, co by si o nás pomysleli, co by tomu řekli lidé... to by byla haňba...*“ (Informant Alois). Smuteční průvod z kostela vyprovodí zemřelého na jeho úplně poslední cestu ke hrobu, kde je posléze rakev uložena. Změnilo se složení průvodu – za rakví již přímo kráčí nejbližší pozůstalí.

Dopady epidemiologické situace v souvislosti s onemocněním covid-19

Přes všeobecné rozšíření kremací je pohřeb žehem ve Štítné nad Vláří-Popově spíše výjimkou. Protiepidemiologická opatření v souvislosti s onemocněním covid-19 a zvýšená úmrtnost v některých rodinách však vedla k přehodnocení postojů ke kremaci i ve Štítné nad Vláří-Popově. I v době přísných restriktivních opatření panovala snaha udržet pohřební rituál v obvyklé podobě – rozloučení v kostele, ačkoliv byl počet účastníků v kostele limitován (předkládaly se jmenné seznamy těch, kteří mohou vstoupit do kostela), zbytek rodiny a smutečních hostů postával v rozestupech na hřbitově. Upustilo se od kondolencí ve formě podání ruky, případně se tělo po církevním obřadu odváželo ke zpopelnění do krematoria. Kary se konaly pouze v úzkém rodinném kruhu většinou v domě někoho z rodiny, protože restaurace byly během covidu uzavřené, přesto se považovalo za důležité dostát určité tradici a podpořit rodinnou pospolitost. „*Nechtěla jsem jít na smuteční hostinu, bylo mi to blbé, ale bratranec mi řekl, že je to možná poslední možnost podívat se do domu našich otců. A tak jsem šla. Neměli jsme strach, že by nás někdo udal nebo tak, strýc bydlel až na Kopanicách na samotě, široko daleko nikde nikdo. Sedělo se vevnitř, venku na zahrádce, jedli jsme ten guláš z plastových misek jednorázovýma lžičkami, popíjeli slivovici a nakonec to bylo strašně fajn...*“ (Informantka Jana). Po uvolnění covidových opatření lze vysledovat návrat k původní podobě rituálu – pohřební služba přiveze uzavřenou rakev, pohřby už asi od 90. let 20. století neprobíhají s otevřenou rakví. Po církevním obřadu proběhne rozloučení u hrobu, uložení rakve do země a poté odchází pozůstalí na kar. Přestože i pohřební hostina byla na většině území na ústupu, považovala se za zbytečnou, ve Štítné nad Vláří-Popově bylo nemyslitelné tuto součást smutečního rituálu opomenout a „*neuctít hosty a nepohostit je*“ (Informant Alois). V současnosti se pohřební hostiny pořádají buď v restauračních zařízeních nebo v pronajatých sálech, případně jiných vhodných prostorách, ev. v domě některého z pozůstalých. Momentálně je nabídka restauračních zařízení v obci značně limitovaná, takže pokud je v jiných vhodných prostorách v daném termínu obsazeno (např. z důvodu konání svatby nebo křtin), přejíždějí pozůstalí na smuteční hostinu do vedlejších obcí, např. Brumova-Bylnice. Maiello (in Špatenková, 2014, s. 199–200) konstatuje, že „*pohřební hostiny stále plní*

svoji terapeutickou funkci. Nejbližší pozůstalí dorazí na hostinu zpravidla v devastovaném psychickému stavu. Po skončení hostiny, ve většině pozorovaných případů, vypadá jejich výraz obličeje uvolněnější. Kouzlo pohřebních hostin spočívá v tom, že navzdory různým zákazům je to obyčej, který kontinuálně přetrvává od paleolitu ... díky tomu, že existuje neporušena kontinuita tohoto zvyku, pozůstalí nemají sílu jej odmítnout, a proto se podřizují nátlaku komunity, aby se psychický stav blízkých pozůstalých vrátil k normalitě. Dnes se pohřebních hostin často účastní i duchovní, u nás zejména faráři, samozřejmě ne všichni. Duchovní se může k pozůstalým připojit nejen ve fázi zahájení smuteční události, tj. rozloučení se zemřelým, ale také až při hostině, která již může mít bujarý charakter. Záleží na jeho uvážení. Přítomnost faráře v případě věřících rodin posiluje a zrychluje proces návratu k normalitě a akceptaci smrti.“

Nošení smutku

Nošení černého oblečení je stále preferováno při účasti na pohřbu, ale již je tolerován i jiný oděv. Od dlouhodobého „nošení smutku“ jako veřejného projevu truchlení se s výjimkou nejstarší generace upustilo. Smutek, způsob vyjádření a délka smutku u pozůstalých je v současné době více než nějakým sociálním rituálem dána vlastním uvážením a rozhodnutím. Veřejné znaky truchlení jsou zcela minimalizovány. V našich podmínkách se za veřejný projev truchlení u mužů považuje tmavý oblek a černá kravata, dříve to byla také černá páska na levém rukávu nebo na klopě. Ženy by měly být oblečeny do tmavých šatů. Délka nošení veřejného smutku je záležitostí individuálního rozhodnutí, u mnoha truchlících se shoduje s obdobím intenzivního zármutku. Stále ještě se ale blízcí pozůstalí během truchlení zdržují určitých aktivit, např. tancování a veselí.

ZÁVĚR

Elias (1998, s. 8) lapidárně tvrdí, že: „Smrt je problém živých. Mrtví žádné problémy nemají.“ A právě živí se potřebují se svými mrtvými náležitě rozloučit, prožít si jejich odchod i vlastní utrpení způsobené jednak ztrátou milované osoby a jednak konfrontací se svojí vlastní smrtelností, protože jsou vystaveni svému vlastními strachu ze smrti. Existence jakýchkoliv rituálů dává všem určitý pocit jistoty a bezpečí, co se bude dít v mezních situacích. Pohřební rituál vytváří jakýsi daný scénář průběhu rozloučení pozůstalých se zemřelým a nabízí vzory a modely chování a způsoby reakcí v náročné životní situaci. Je něčím, co „pomáhá přežít v období, které se jeví k nepřežití“ (Informantka Jana). Pohřeb je příliš významný rituál na to, aby byl opomíjen. Církevní pohřeb představuje oproti občanským pohřbům, které byly zpravidla pozůstalými vnímány jako prázdné, vyčpělé a nicneříkající, jeden z nejpropracovanějších rituálů v dějinách lidstva vůbec. Přes veškeré snahy vnést do pohřebních rituálů určité inovace (např. přírodní pohřbívání, rozptýlení popela zemřelého na jeho oblíbeném místě, vytvoření z popela zemřelého diamant, kompostování těl apod.) se dá očekávat, že tradice církevního pohřebního obřadu ve Štítné nad Vláří-Popově přetrvá minimálně po dobu současné žijící generace starousedlíků hrdě se hlásících ke své církvi, komunitě a jejímu odkazu.

Literatura

ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.

ALEXANDER, J. C., GIESEN, B. and, MART, J. L. (eds.). *Social Performance, Symbolic Action, Cultural Pragmatics and Ritual*. New York: Cambridge University Press, 2006.

BABIČKA, V. Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949–1989 (na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – sekretariátu pro věci církevní). *Sborník archivních prací*. 2005, 55 (2): 379–506.

Česko v datech. Hřbitovy v datech. Dostupné z: www.ceskovdatech.cz/clanek/142-hrbitovy-v-datech.

BELL, C. M. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press, 1992. ISBN 9780199733620.

BERGER, P. L. and LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BUGEL, W. a kol. *Pohřební obřady v různých liturgických tradicích*. Olomouc: UPOL, 2016. ISBN 978-80-244-4855-8.

CLAYDEN, A. and DIXON, K. Woodland burial: Memorial arboretum versus natural native woodland? *Mortality*. 2007, vol. 12, no. 3.

CONNERTON, P. *How Societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. ISBN 9780521270939.

DAVIES, D. J. and RUMBLE, H. *Natural Burial: Traditional – Secular Spiritualities and Funeral Innovation*. London: Continuum, 2012. ISBN 10 1441152784.

DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2002. ISBN 80-7207-628-4.

ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN 80-85844-39-7.

FROLEC V. *Čas života*. Brno: Blok, 1985. ISBN 47-006-85.

GUTH-JARCOVSKÝ, J. *Společenský katechismus*. Praha: Levné knihy, 2000.

GRÜN, A. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie*. Praha: Galén, 2007. ISBN 9788072624713.

JAKEŠOVÁ, P. *Veřejní správa na úseku pohřebnictví*. Rigorózní práce. Brno: MU, 2005.

KOTRLÝ, T. *Pohřebnictví*. Praha: Linde, 2013. ISBN 978-80-86131-95-5.

KOVÁŘ, D. *Budějovické hřbitovy*. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích, 2001.

KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-82-X.

KŘIVOHLAVÝ, J. *Křesťanská péče o nemocné*. Praha: Advent, 1991.

LECHNER, Z. *Počet kremací v ČR v letech 2004 až 2018*. Olomouc: TABO-CS, 2019.

MENCL, F. X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, 1922.

Národní památkový ústav. *Památkový katalog*. Dostupné z: www.pamatkovykatalog.cz/krematorium-13867008.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

NEŠPOR, Z. R., VÁCLAVÍK, D. a kol. *Příručka sociologie náboženství*. Praha: SLON. 2008. ISBN 978-80-86429-92-2.

NEŠPOR, Z. R., NEŠPOROVÁ, O. "V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí" Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti. *Soudobé dějiny*. 2011, vol. 18, no. 4, p. 563–602.

NEŠPOROVÁ, O. Století proměn v pohřbívání: od církevního uložení do země ke zpopelnění bez obřadu. *Český lid. Etnologický časopis*. 2013, vol. 100, no. 2, p. 183–204.

NEŠPOROVÁ, O., TÓTH, H. Communist Funeral Reform in Central Europe (1948–1989): From Religious to Civil Funerals in Czechoslovakia and Hungary. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 2021.

Obec Štítná nad Vláří – Popov. Dostupné z: www.stitna-popov.cz.

ONDRAČKA, L., KROPÁČEK, L., HALÍK, T., LYČKA, M. a ZEMÁNEK, M. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010.

PARKES, C. M. *Bereavement. Studies of Grief in Adult Life*. London: Penguin Books, 1996.

PERA, H. and WEINERT, B. *Nemocným nablízku*. Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-152-0.

PŘIDALOVÁ, M. Proč je moderní smrt tabu? *Sociologický časopis*. 1998, roč. 34, č. 3.

SAŇÁK, J. Úmrtí v rodině a pohřeb. *Kronika Jestřabí*. Svazek IX. Strojopis, nedatováno, s. 167–171.

SILVERMAN, D. *Jako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, 2005. ISBN 80-551-0904-4.

ŠEJVL, J. a STEJSKAL, D. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6.

ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka*. Praha: Galén, 2014.

ŠURÁŇ, P. a FOJTÍK, P. *Kaple neposkvrněné Panny Marie Svatohostýnské v Jestřabí: 90 let od posvěcení kaple (1927–2017)*. Jestřabí: Obec Jestřabí, 2017.

TICHÝ, R. a VÁVRA, M. Náboženství z jiného úhlu." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2012, vol. 48, no. 5, p. 1023–1025.

VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-178-6.

WORDEN, W. J. *Grief Counselling and Grief Therapy*. New York: Springer Publishing Company, 1982.

Kontakt

PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D., MBA
Ústav pedagogických a psychologických věd
Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava
nadezda.spatenkova@fvp.slu.cz

PUPILS' VIEW ON SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA

Tereza Fajmonová¹
Jan Viktorin¹

Abstract

The main goal of the research was to determine the degree of occurrence and prevention of socio-pathological phenomena in primary school pupils established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Based on the main goal, partial goals were set, which were focused mainly on finding the most common socio-pathological phenomena at the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, as well as how pupils perceive primary prevention at the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, and which topics in the field of prevention of socio-pathological phenomena are most often dealt with by teachers, educators, parents and legal guardians at the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Three hypotheses were based on the goals given, which were verified in a research survey. To achieve the objective of the research survey, a quantitative method was used in the form of a self-designed questionnaire. The sample consisted of 83 respondents who participated in the research survey. The research survey showed that the appearance of socio-pathological phenomena in pupils in selected primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act is more frequent than expected. Most of the pupils in selected primary schools face socio-pathological phenomena, most of them substance abuse and aggressive behavior. On the other hand, the issue of cyberbullying occurs the least among primary school pupils established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. From the point of view of pupils, primary prevention in selected primary schools is sufficient.

Keywords

socio-pathological phenomena, bullying, truancy, aggressive behavior, pupils with mild intellectual disabilities, prevention

¹ Faculty of Public Policies, Silesian University

INTRODUCTION

The increase in various socio-pathological phenomena, including substance abuse in the pupil population, is a societal problem. Pupils belong to the most endangered group. Therefore, it is important to start primary prevention at the time of primary schooling, to provide pupils with as much information as possible about socio-pathological phenomena (appropriate to the age of pupils), to listen to their problems, and to talk openly with them at the informal level. School is the second place where pupils spend most of their time. Therefore, it has a large space, the possibility, and the obligation to carry out primary prevention. This applies not only to ordinary primary schools, but also to primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, which, due to negative phenomena, deal mainly with bullying, truancy, smoking of tobacco products (including marijuana) from a very young age, and from experimentation to addiction, with drinking already in middle-aged pupils.

Theoretical Background

Socio-pathological phenomena can sometimes appear as phenomena close to social deviations. However, the professional public does not place these undesirable phenomena on the level of similarity, although close similarity may be obvious. They are characterized by a high degree of risk, susceptibility, and disposition to disrupt existential, social, societal, cultural, and other homeostasis, and generally go from individual to group of people. Furthermore, they are characterized by considerable heterogeneity and their degree is also differentiated. There are consequences and ways of possible correction. Pathological means all unhealthy, abnormal, generally undesirable social phenomena, phenomena dangerous to society, all negatively sanctioned forms of deviant behavior. Defining socio-pathological behavior is based on the concept of normalcy. It is socially inconsistent. The company sets the criteria of normality, implies order (rules, standards). These are subject to moral, legal, statistical, sociocultural, or personal practices (Kaleja, Prečuchová Štefanovičová, & Šulovská, 2014; Urban, Dubský, & Bajura, 2012). Budínská (2014) and Chmelíková (2014) state that the concept of socio-pathological phenomena represents all phenomena that result in a demonstrable increase in health, social, educational and other risks for individuals and society. They cover a wide range of areas in which they can be defined, namely: interpersonal aggressive behavior (violent behavior, bullying, abuse, racial intolerance, extremism), delinquent behavior in relation to tangible assets (eg vandalism, theft), risky health habits (eg alcohol consumption, smoking, drug use, unhealthy eating habits, insufficient or excessive physical activity), risky sexual behavior (premature sex, promiscuity, unprotected sex, premature motherhood and parenthood, sexual intercourse with at-risk sexual partners), risky behavior in relation to social institutions (eg truancy, non-fulfillment of school obligations, early school leaving – non-graduation), gambling prepatology, risky sports activities (running adrenaline and extreme sports), risky behavior in transport, and other areas that may due to the dynamic development of the company.

Jessor, Turbin, Costa, Dong, Znahg & Changhai (2003) define the concept of psychosocial risk, which covers a wide range of personal development and social adaptation in adolescence. Therefore, what is endangered by socio-pathological phenomena includes, but also goes far beyond, physical health and physical growth. Socio-pathological phenomena can jeopardize the fulfillment of normal developmental tasks, the fulfillment of expected social roles, the acquisition of basic skills, the achievement of a sense of adequacy and competence, and the correct preparation for the transition to the next phase of life, young adulthood. Thus, the term socio-pathological phenomena refers to any behavior that can negatively affect these psychosocial aspects of successful adolescent development. Obvious cases include, for example, drug abuse, school attendance, unprotected sex, etc.

Pupils who cannot successfully attend primary school are educated in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. These are pupils with mild intellectual disabilities. The main objective of the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act is to allow pupils with mild intellectual disabilities to achieve the highest possible level of knowledge, skills, and development of personal qualities while respecting their individual peculiarities. All educational and training work objectives aim to prepare pupils for their participation or full inclusion in daily life. Primary school pupils established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act are educated under the guidance of qualified teachers, special educators. The primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act lasts nine years and is divided into the first stage (1st - 5th grade) and the second stage (6th - 9th grade). Pupils with mild intellectual disabilities are educated according to school educational programs created on the basis of the Framework Educational Program for Basic Education (FEP BE). The educational content is divided into educational areas in the FEP BE. The purpose of the educational process in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act is to equip pupils with mild intellectual disabilities with a set of key competencies at a level that is achievable for them and will allow them to act effectively and appropriately in various situations. Important competencies for pupils with mild intellectual disabilities include work, communication, social, and personal skills. The pupil obtains the level of basic education by successfully completing the basic education according to the relevant educational program in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act (Bartoňová, Sedláčková, & Vítková, 2020; Švarcová, 2011; Viktorin, 2018).

During adolescence, a child becomes an adult. In this phase of life, there is a total change in personality. This transformation affects all components of the physical, mental, and social personality. Physical development during adolescence is very rapid and striking. We could characterize these changes as dramatic and have a great impact on the psyche of adolescents. The changes that this period brings can have fatal consequences, such as anorexia nervosa, bulimia nervosa, substance abuse, and addictive behavior. An adolescent who feels disappointed in his appearance may still have feelings of injustice,

anxiety, disappointment, and tension, as physical attractiveness has a strong social value. These dissatisfied adolescents can then more easily fall into risky behavior and search for their identity, for example, through tendencies to uniformity. They can gravitate to groups where drugs, alcohol, and other addictive substances are the order of the day, so they can exacerbate addictive behavior. Mental development develops mainly in the cognitive and emotional areas. The adolescent can start thinking hypothetically and abstractly. The adolescent changes his thinking about the time dimension, he begins to think about his future. But in this rapid cognitive development, they are also more prone to cognitive errors. These mistakes manifest themselves in their emotional areas. It is about moodiness, relativity, labeling, trivialization, etc. It is the emotional development that is tumultuous and associated with a hormonal variable. The emotional manifestations of adolescents are inappropriate, more variable, and unstable. The feelings they experience are new to them and they do not know them. They cannot handle them adequately. Adolescence is a typical period for drug experimentation. Social development affects mainly the area of family relationships, the school area, and most affects the area associated with peers and peer groups. The family is still important to adolescents, despite the fact that these individuals often revolt against their parents, criticize them, and look for new role models to which they could attach. Peer groups are a source for adolescents for the first deeper friendships, but also for determining hierarchy, first love, and relationships. School is important for adolescents, especially in terms of future and professional perspective (Helus, 2009; Jedlička, 2011; Nielsen Sobotková et al., 2014; Smith, 2016; Thorová, 2015; Vágnerová & Lisá, 2021).

Under the term prevention, we mean all measures aimed at preventing and minimizing phenomena associated with socio-pathological phenomena and their consequences. Thus, any type of educational, training, health, social, or other intervention aimed at preventing the occurrence of socio-pathological phenomena, preventing their further progress, can be prevented, alleviating preexisting forms and manifestations of socio-pathological phenomena, or helping to address their consequences. The most effective prevention is one that achieves its objectives with the least time, personnel, and financial investments. The basic rule applies to prevention, and the less the pupil is aware that he is being influenced in a targeted way, the more effective the process of formation of the personality of the adolescent, and vice versa, if the pupil realizes that we want to influence him (examples of sudden nonconceptual and nonsystemic preventive activities such as lectures and discussions), the lower the effectiveness of influencing the desired attitudes of the pupil. The aim of prevention is to warn yourself and others and also to protect and support them. Prevention is not, although it often seems, costly, but it is not. Regarding diagnosis and intervention, it can be stated that the sooner they are performed, the better and more effective steps can be implemented. School primary prevention of socio-pathological phenomena is a very dynamically developing area. Increasingly, the question of its real effectiveness and quality is being asked. Quality standards are gradually evolving and responding to new practical and research findings. This continues to implement the intention of making prevention programs

safe for pupils in schools and school facilities, to be carried out by professionals with adequate qualifications and practical training, using interventions that are proven, safe and truly effective. Primary prevention should be timely and long-term, comprehensive and systematic, coordinated, professional and well-founded, non-violent and non-forced. To meet expectations, primary prevention must occur much earlier than the child is immediately at risk. The ideal lead is two years (Čech, 2011; Černý & Lejčková, 2007; Kaleja, 2015; Martanová et al., 2012; Miovský et al., 2012).

Objectives and Methodology of Research

The main goal of the research was to determine the degree of occurrence and prevention of socio-pathological phenomena in primary school pupils established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. The partial goals were focused mainly on finding the most common socio-pathological phenomena in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, as well as how pupils perceive primary prevention in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, and which topics in the field of prevention of socio-pathological phenomena are most often addressed by teachers, educators, parents, and legal guardians at the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act.

In the research survey, three hypotheses were established. Hypotheses make it possible to minimize the subjectivity of the researcher, because its untruthfulness or truthfulness is confirmed independently of its wishes or opinions (Walliman, 2020).

Hypothesis H1: Aggressive behavior is more common in boys than in girls.

Hypothesis H2: Pupils growing up in a complete family are more informed about the prevention of socio-pathological phenomena than pupils growing up in institutional care.

Hypothesis H3: Teachers address the topic of substance abuse more often with eighth and ninth grade pupils than with sixth and seventh grade pupils.

The research survey was quantitative in nature, the main research tool of which was a self-designed questionnaire. According to Gavora (2010), quantitative research is based on the existence of a single objective reality that verifies theory and explains phenomena. Her approach is based on numbers, examines large groups of people, and aims at generalization. A very effective research tool is a questionnaire that can obtain a considerable amount of information in a relatively short time. The questionnaire contained a short introduction text with an introduction, an indication of the purpose of the research, and a brief explanation, including the time required and a declaration of anonymity of the completed questionnaires. The questionnaire contained closed elements, where the respondents chose one of the options offered, and semi-closed elements, where, in addition to the variants offered, there was also the option "other", for which the respondents stated their own opinion. At the end of the questionnaire, an item was included inviting a free form of response, where respondents had space

to express comments on the questionnaire or comments on the topic. The processing of individual items was performed by analysis and subsequent tabular representation. For some items, it was possible to choose more than one response; this information is given for specific items.

Data were expressed as absolute values. The individual elements of the questionnaire were subjected to statistical analysis using the MS Office Excel 2010 and EpiInfo statistical packages (v. 6en). These were mainly variables related to research hypotheses and some data that did not relate to the hypotheses, but could help to explain the context, dependencies and relationships. The hypotheses were examined through contingency tables, where the corresponding examined variables were compared and where one variable always acted as an independent explanatory variable (difficult to change) and the other as a dependent explanatory variable (depends on something). We examined whether the observed traits are represented equally in both variables or not at the level of significance (α). Pearson's chi-square test was used to analyze the hypotheses. The statistical significance of this research was established at $p < 0.05$. This figure can be interpreted as meaning that there is a 5% probability that what is claimed does not apply to the selected population. On the other hand, the remaining 95% apply to this selected population (Dean et al., 1994; Hendl, 2015).

The research sample represents a group of interviewed individuals who are preselected for research purposes (Skutil et al., 2011). The research sample consisted of secondary school pupils who attend a primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act in the Opava district, specifically Opava and Vítkov. Research was carried out using a printed questionnaire. Schools were contacted by phone, and subsequently the questionnaires were distributed to the school principals. Respondents completed the questionnaire in March 2022. 91 pupils were contacted and a total of 83 respondents participated ($N = 83$). The return rate for the questionnaires was 91 %.

Interpretation of Research Results

Within the presented article, some partial research results related to the objectives of the research survey are listed below. In the first part, the personal identifiers of the pupils were determined. The research sample consisted of 83 pupils (100 %), of which 43 were boys (52%) and 40 girls (48 %). The numbers of boys and girls in the research sample were slightly different, the numbers were not fundamentally different. The eighth and seventh grades were the most represented, when the eighth grade was represented by 25 pupils (30%) and the seventh grade also by 25 pupils (30 %). Furthermore, the sixth grade included 19 pupils (23 %). The ninth grade was the least represented, including 14 pupils (18%) of the total sample. The differences between the individual grades are not significant; in the research survey, all four grades were represented in a similar proportion.

Tab. 1 Representation of school grade pupils

Options	Girls	Boys
sixth grade	7 (8 %)	12 (15 %)
seventh grade	15 (18 %)	10 (12 %)
eighth grade	13 (16 %)	12 (14 %)
ninth grade	5 (6 %)	9 (11 %)

More than half of the pupils (48) said they grew up in a complete family, showing a higher proportion than expected. 24 pupils stated that they grew up in an incomplete family, and 11 pupils mentioned that they grew up in institutional care. A research survey by Vavrysová & Charvát (2016) showed that pupils growing up in institutional care have less social, especially friendly contacts, rely mainly on each other, tend to break the rules, do not contradict the failure to keep their promise, are distrustful and insecure about their surroundings. However, there are significant differences between boys and girls. Boys are more impulsive in acting and making decisions and show greater emotional stability. Girls are emotionally unstable, impulsive, internally insecure, more anxious, and more difficult to establish friendly relations.

Tab. 2 Family background of pupils

Options	Designation frequency	Percentage
complete family	48	58 %
incomplete family	24	29 %
institutional care	11	13 %

The second part concerned socio-pathological phenomena, which most often occur in selected primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Because the pupils could choose multiple responses, the total number of responses exceeded the sample size ($N = 194$). Most of the pupils (53) stated that the most common socio-pathological phenomenon in the school they attend is substance abuse (alcohol, cigarettes, marijuana, etc.). Furthermore, 48 pupils chose aggressive behavior, 40 pupils chose truancy. Bullying has been chosen by 38 pupils and, according to pupils, it is the least common in primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act Act on Cyberbullying (15). Skopal, Dolejš & Suchá (2014) state that pupils who show reckless and aggressive behavior without restraint, emotional instability, and irritability are at risk and are more likely to have socio-pathological phenomena.

Tab. 3 Occurrence of socio-pathological phenomena in primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act

Options	Designation frequency	Percentage
substance abuse	53	27 %
aggressive behavior	48	25 %
truancy	40	21 %
bullying	38	19 %
cyberbullying	15	8 %

We also focused on what or what socio-pathological phenomena the pupils currently consider to be the biggest problem. Again, there was the possibility to select more responses, so the total number of responses was higher compared to the sample (N = 253). Among the two most chosen responses were bullying, which was chosen by 42 pupils, and substance abuse, which was also chosen by 42 pupils. The aggressive behavior was chosen by 37 pupils. In addition, self-harm (34) and netolism (31) were represented in similar numbers. Cyberbullying was chosen by 26 pupils. The response „truancy“ was chosen by 24 pupils. 17 pupils selected eating disorders.

Tab. 4 The biggest problem today

Options	Designation frequency	Percentage
bullying	42	17 %
substance abuse	42	17 %
aggressive behavior	37	15 %
self-harm	34	13 %
netolism	31	12 %
cyberbullying	26	10 %
truancy	24	9 %
eating disorders	17	7 %

Currently, violence and aggression related to the use of the internet, especially social networks, are among the most important. Therefore, we focused on what form of violent behavior pupils have toward their classmates through social networks. Most of the pupils (27) responded that they most often encountered violent behavior toward their classmates through social networks (Facebook, Instagram, etc.) by sending inappropriate messages. 16 pupils chose the response „publishing photos without consent“. This was followed by slander and ridicule, which introduced 15 pupils, swearing, and insults selected 12 pupils. 13 pupils did not encounter violent behavior.

Tab. 5 Violent behavior towards classmates through social networks

Options	Designation frequency	Percentage
sending inappropriate messages	27	33 %
publishing photos without consent	16	19 %
slander and ridicule	15	18 %
swearing and insults	12	14 %
I have not encountered violent behavior	13	16 %

We also focused on ridicule against classmates. Again, the pupils could choose more than one response, so the total number exceeded the sample size ($N = 192$). More than half of the pupils marked their skin color (52) and appearance (50). The weight (41) was chosen as the next in order. 22 pupils chose poor school achievement. In the lower proportion, the pupils chose the responses „excellent school achievement” (15) and „height” (12).

Tab. 6 Ridicule against classmates

Options	Designation frequency	Percentage
skin color	52	27 %
appearance	50	26 %
weight	41	21 %
poor school achievement	22	12 %
excellent school achievement	15	8 %
height	12	6 %

Aggressive behavior is one of the socio-pathological phenomena, which we can very often understand as a means to achieve goals. We found out what form of aggressive behavior the pupils experienced toward their classmates. Most of the pupils (34) stated that they experienced aggressive behavior toward a classmate in the form of vulgar insults. The response “physical harm” was chosen by 29 pupils, and damage to personal belongings was chosen by 15 pupils. Only five pupils said that they did not experience aggressive behavior towards a classmate. Murray, Obsuth, Eisner & Ribeaud (2016) discussed aggressive personality in adolescents, the effect of self-control and how aggressive thoughts turn into aggressive behavior. Their research shows that self-control is related to aggressive thoughts and that aggressive thoughts are as stable as aggression.

Tab. 7 Aggressive behavior toward a classmate

Options	Designation frequency	Percentage
vulgar insults	34	41 %
physical harm	29	35 %
damage to personal belongings	15	18 %
I have not experienced aggressive behavior	5	6 %

We were also interested in what substance abuse is the most often used by classmates in selected primary schools established pursuant to Section 16, Paragraph 9 of the Education Act. Cigarettes and tobacco have the largest share of substance use. 42 pupils chose this response. The responses were "marijuana" chosen by 16 pupils and "alcohol" chosen by 15 pupils. Only six pupils chose the response that their classmates do not abuse substance. Four pupils chose the response "hard drugs". Experiences with substance abuse tend to increase with the grade of school of the pupils.

Tab. 8 Substance abuse

Options	Designation frequency	Percentage
cigarettes and tobacco	42	51 %
marijuana	16	19 %
alcohol	15	18 %
hard drugs	4	5 %
clssmates do not substance abuse	6	7 %

Previous responses showed that more than half of the pupils interviewed had experience with an addictive substance, so another item was aimed at the pupils, which focused on the first experience with an addictive substance according to the age period of the pupils. Most of the pupils (25) responded that they had tried an addictive substance in middle school age. 21 pupils stated that they had never tried an addictive substance. This was followed by a period of younger school age, when 14 pupils chose this response. Then 13 pupils chose the response from 10-11 years and 9 pupils chose the period of older school age. With the lowest frequency (1), the age of more than 15 appeared. Most of the pupils in the schools surveyed experiment between the ages of 12 and 13. Therefore, effective prevention should precede this age period. Here, however, we can ask the question whether the beginnings of prevention are not applied late in the second stage. Substance use prevention should precede the first experiment.

Tab. 9 First experience with an addictive substance

Options	Designation frequency	Percentage
less than 10 years	14	17 %
10-11 years	13	16 %
12-13 years	25	30 %
14-15 years	9	11 %
more than 15 years	1	1 %
I have never tried an addictive substance	21	25 %

The issue of truancy is very important as high absence can lead to incomplete education. Therefore, we focused mainly on whether pupils were or were not behind school. I did not go to school; the most frequent response was from 43 pupils (52 %). 26 pupils (31 %) chose the option "repeatedly" and 14 pupils (17 %) "once". We also found out why the pupils go to school. 38 pupils stated that they did not go to school. 16 pupils chose the response "I did not want to". 12 pupils responded to the response "I had health problems". In addition, nine pupils chose the response that they did not feel well at school and eight pupils chose the option "I did not have time to learn the difficult test".

Tab. 10 Reasons for truancy

Options	Designation frequency	Percentage
I do not go to school	38	46 %
I did not want to	16	19 %
I had health problems	12	14 %
I did not feel well at school	9	11 %
I did not have time to learn the difficult test	8	10 %

The third part concerned the prevention of socio-pathological phenomena from the perspective of pupil. First, we find out about the leisure time of the pupils. 35 pupils like to spend their free time on a mobile phone. 16 pupils spend time with friends, as might be expected given their age. This activity could be evaluated as a protective factor, but the degree of protection or risk cannot be evaluated because we do not know whether there is a socio-pathological phenomenon among friends or in a group. 11 pupils spend their free time on the computer. Some pupils spend their free time with their families (9). The responses with the partner (5) and him / her (5) had the same

representation. The pupils spend their free time on a tablet at least (2). The most chosen leisure activity is to spend free time on a mobile phone. The result could be evaluated as potentially risky for the emergence of addictive behavior of a non-submissive nature. Sharp, Caldwell, Graham & Ridenour (2006) reported in a research study that adolescents seek experiences in their spare time that are interesting and meaningful, but unfortunately most adolescents are bored in their spare time, which limits their development, and thus there is a higher risk of drug, alcohol, or delinquent activities. The results showed that the older the pupils, the less motivated they were to look for leisure time that would be interesting for them.

Tab. 11 Spending free time

Options	Designation frequency	Percentage
mobile phone	35	42 %
friends	16	19 %
computer	11	13 %
family	9	11 %
partner	5	6 %
alone	5	6 %
tablet	2	3 %

Prevention of socio-pathological phenomena is very important in order to prevent possible problems. Therefore, we found out whether the pupils are sufficiently informed about the prevention of socio-pathological phenomena at the school they attend. More than half of the pupils (46; 55%) indicated that they are sufficiently informed about the prevention of socio-pathological phenomena in selected primary schools established pursuant to Section 16, Paragraph 9 of the Education Act. 25 pupils (30%) chose the response that they are not sufficiently informed about the prevention of socio-pathological phenomena. The remaining 12 pupils (15%) chose the response “I don’t know”. We also found out how information on the prevention of socio-pathological phenomena is provided in selected primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Most of the pupils (30) stated that they obtained information on socio-pathological phenomena through films on bullying, cyberbullying, substance abuse, etc. Furthermore, 27 pupils stated that they obtained information on the prevention of socio-pathological phenomena through consultations with a school psychologist, school prevention methodologist, educational counselor, class teacher, etc. Then 15 pupils chose the response “education with the help of various articles and projects in the field of socio-pathological phenomena”. The fewest pupils (11) stated that they obtained information on the prevention of socio-pathological phenomena in the form of lectures and programs in the field of socio-pathological phenomena.

Tab. 12 Provides information on the prevention of socio-pathological phenomena

Options	Designation frequency	Percentage
films on bullying, cyberbullying, substance abuse, etc.	30	36 %
education with the help of various articles and projects in the field of socio-pathological phenomena	15	18 %
lectures and programs in the field of socio-pathological phenomena	11	13 %
consultations with a school psychologist, school prevention methodologist, educational counselor, class teacher, etc.	27	33 %

A significant number of pupils face socio-pathological phenomena and sometimes have no one to confide in. So, we were interested in who the pupils would confide in if they encountered a socio-pathological phenomenon. 23 pupils said that they would confide in a friend. 19 pupils would not confide in anyone. Furthermore, the pupils would confide in their parents (13). Eleven pupils said that they would confide in a teacher. The response to "classmate" (6) and "siblings" (6) was represented by the same number. The last pupils chose the response "tutor" (3) and "partner" (2).

Tab. 13 Entrusting with the issue of socio-pathological phenomena

Options	Designation frequency	Percentage
friend	23	28 %
parents	13	16 %
no one	19	23 %
teacher	11	13 %
siblings	6	7 %
classmate	6	7 %
tutor	3	4 %
partner	2	2 %

In the last part, we dealt with topics in the field of prevention of socio-pathological phenomena, which are most often addressed by teachers, educators, parents, and legal guardians. We were interested in the topics that the pupils most often discuss with their parents / legal guardians / educators. Because the pupils could choose multiple responses, the total number of responses exceeded the sample size ($N = 206$). The most selected responses included bullying (38), risky sexual behavior (31) and aggressive behavior (31). 27 pupils chose the responses "substance abuse". Then 21 pupils chose the responses "netolism (internet addiction)" and 20 pupils cyberbullying. The response to "self-harm" was chosen by 15 pupils. The fewest pupils chose truancy (14) and eating disorders (9).

Tab. 14 The most frequently solved socio-pathological phenomena with parents / legal guardians / educators

Options	Designation frequency	Percentage
bullying	38	18%
cyberbullying	20	10%
aggressive behavior	31	15%
truancy	14	7%
substance abuse	27	13%
netolism (internet addiction)	21	11%
eating disorders	9	4%
risky sexual behavior	31	15%
self-harm	15	7%

Since in the previous item we found out which topics in the field of prevention of socio-pathological phenomena pupils most often deal with their parents / legal guardians / educators, another item was directed at the pupils, where we asked which topics are most often discussed with teachers at school. Again, the pupils could choose more than one response, so the total number exceeded the sample size ($N = 258$). The results were similar to those of the previous item. The topic most frequently discussed with teachers is bullying (55) and aggressive behavior (46). In addition, 37 pupils chose the response "cyberbullying" and 33 pupils chose the response "substance abuse". 22 pupils selected truancy and 21 pupils at risk of sexual behavior. With a similar number, the pupils chose the response "netolism (internet addiction)" (17) and the response "self-harm" (16). The smallest proportion was the response to eating disorders chosen by 11 pupils. The results show that in selected primary schools, teachers are more often involved in bullying and aggressive behavior with pupils. Topics that are closely related to the school environment are the most often frequently addressed. On the other hand, the topic of eating disorders is very neglected and teachers at school are hardly talking about or mentioning it.

Tab. 15 Most discussed topics on socio-pathological phenomena with teachers

Options	Designation frequency	Percentage
bullying	55	21 %
cyberbullying	37	14 %
aggressive behavior	46	18 %
truancy	22	9 %
substance abuse	33	13 %
netolism (internet addiction)	17	7 %
eating disorders	11	4 %
self-harm	16	6 %
risky sexual behavior	21	8 %

The goal of prevention programs is the primary prevention of socio-pathological phenomena. We found out whether the pupils participated in any preventive programs on socio- pathological phenomena and how many times in selected primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. The pupils participated mainly in prevention programs on the topic of bullying (26), cyberbullying (25), substance abuse (25), aggressive behavior (23) and also eating disorders (21). Furthermore, 18 pupils stated that they had repeatedly participated in a prevention program on the topic of truancy and 17 pupils on the topic of self-harm. The fewest pupils (13) have repeatedly participated in a preventive program on netolism (internet addiction), and the remaining 12 pupils have repeatedly participated in a program on risky sexual behavior. Furthermore, the pupils participated at least once in the prevention program for bullying (25), netolism (internet addiction) (21), and risky sexual behavior (21). After that, 19 pupils once participated in a prevention program for aggressive behavior and cyberbullying (19). 18 pupils stated that they had once participated in a preventive program on truancy, 16 pupils had eating disorders, and the other pupils had at least once participated in a preventive program on substance abuse (13) and self-harm (13). Furthermore, there are also results on the nonparticipation of pupils in prevention programs. Contrary to our assumption, the results are higher for some socio-pathological phenomena, while for some they exceeded our expectations. Most pupils have never participated in a prevention program on self-harm (53), risky sexual behavior (50), netolism (internet addiction) (49), truancy (47) and eating disorders (46). 45 pupils stated that they had never participated in a substance abuse prevention program. After that, 41 pupils never participated in a preventive program for aggressive behavior. The smallest results related to the nonparticipation of pupils in prevention programs were recorded on the topic of cyberbullying (39) and bullying (32). The results show that prevention programs in the primary schools are more concerned with bullying, cyberbullying, and substance abuse. Again, the results point to the highest representation of prevention programs on the topic of bullying, which is a problem closely related to the school environment.

Tab. 16 Participation of pupils in preventive programs for socio-pathological phenomena

Options	Never	Percentage	Once	Percentage	Repeatedly	Percentage
bullying	32	39%	25	30%	26	31%
cyberbullying	39	47%	19	23%	25	30%
aggressive behavior	41	49%	19	23%	23	28%
truancy	47	56%	18	22%	18	22%
substance abuse	45	54%	13	16%	25	30%
netolism (internet addiction)	49	59%	21	25%	13	16%
eating disorders	46	55%	16	20%	21	25%
self-harm	53	64%	13	16%	17	20%
risky sexual behavior	50	60%	21	25%	12	15%

Finally, we found out who pupils with the issue of socio-pathological phenomena can turn to at selected primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Here, most of the pupils (48) stated that they can turn to their class teacher regarding the issue of socio-pathological phenomena. 17 pupils would turn to an educational counselor, 8 pupils would turn to a school psychologist, and 6 pupils would turn to a school prevention methodologist. The last four pupils interviewed used the open option of "someone else", that is, the school's principal. In a research survey, Palová & Šamahaj (2020) found that working with a class and pupils is one of the third most frequently mentioned activities of a school psychologist. Most often, the school psychologist enters the class at the request of the class teacher, or regularly on his own initiative, or when he feels that he could help the pupils or pupils in a certain situation, e.g. in connection with socio-pathological phenomena.

Tab. 17 Solution of socio-pathological phenomena with the educational staff

Options	Designation frequency	Percentage
class teacher	48	58 %
school prevention methodologist	6	7 %
school psychologist	8	10 %
educational counselor	17	20 %
someone else	4	5 %

Evaluation of Established Hypotheses and Research Conclusions

Hypothesis H1: Aggressive behavior is more common in boys than in girls.

For this hypothesis, the gender of the pupils was chosen as an independent variable. The occurrence of socio-pathological phenomena in the primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act was chosen as a dependent variable. We compared the character distribution of the dependent variable with the individual characters of the independent variable.

Tab. 18 Contingency table to verify hypothesis H1

Gender	Socio-pathological phenomena at the primary school established according to Section 16, Paragraph 9 of the Education Act		Total sum
	aggressive behavior	other socio-pathological phenomena	
boys	11	32	43
girls	10	30	40
total	21	62	83

For hypothesis H1, Pearson's chi-square test was calculated $\chi^2 = 0.004$ and statistical significance $p = 0.952$. At the level of significance $\alpha = 0.05$, we **reject** this hypothesis.

Hypothesis H2: Pupils growing up in a complete family are more informed about the prevention of socio-pathological phenomena than pupils growing up in institutional care.

The family relationships of the pupils were chosen as an independent variable for this hypothesis. The awareness of the prevention of socio-pathological phenomena by pupils was chosen as a dependent variable. We compared the character distribution of the dependent variable with the individual characters of the independent variable.

Tab. 19 Contingency table to verify hypothesis H2

Family background	Awareness of the prevention of socio-pathological phenomena		Total sum
	yes	other options	
complete family	27	21	48
institutional care	6	5	11
total	33	26	59

For hypothesis H2, Pearson's chi-square test was calculated $\chi^2 = 0.010$ and statistical significance $p = 0.920$. At the level of significance $\alpha = 0.05$, we **reject** this hypothesis.

Hypothesis H3: Teachers address the topic of substance abuse more often with eighth and ninth grade pupils than with sixth and seventh grade pupils.

For this hypothesis, the school grade of the pupils was chosen as an independent variable. The topics most discussed on socio-pathological phenomena with teachers at school were chosen as a dependent variable. We compared the character distribution of the dependent variable with the individual characters of the independent variable.

Tab. 20 Contingency table to verify hypothesis H3

School grade	The most discussed topics about socio-pathological phenomena		Total sum
	substance abuse	other socio-pathological phenomena	
sixth and seventh grade	5	38	43
eighth and ninth grade	5	35	40
total	10	73	83

For hypothesis H3, Pearson's chi-square test was calculated $\chi^2 = 0.015$ and statistical significance $p = 0.903$. At the level of significance $\alpha = 0.05$, we **reject** this hypothesis.

The following **conclusions** were reached by analyzing the data obtained from the research. When dealing with the most common socio-pathological phenomena in a primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, it was found that most pupils at selected primary schools deal with the use of addictive substances

(alcohol, cigarettes, marijuana), of which more than half of the pupils use cigarettes / tobacco the most. Most of the pupils tried the addictive substance for the first time between the ages of 12 and 13. Another numerous socio-pathological phenomenon in selected primary schools is aggressive behavior, when more than two-fifths of pupils experienced aggressive behavior towards their classmate in the form of vulgar insults. Lin, Balogh, McGarry, Selick, Dobranowski, Wilton & Lunskey (2016) found that if pupils with mild intellectual disabilities start using addictive substances, they are at significantly higher risk of developing addiction to these substances. The prevalence of addiction is higher in these pupils than in the intact population.

Finding out how pupils perceive primary prevention at a primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act showed that the majority of pupils at selected primary schools are sufficiently informed about the prevention of socio-pathological phenomena. More than a third of pupils stated that in selected primary schools they obtain information about socio-pathological phenomena through films on bullying, cyberbullying, substance abuse, etc. In terms of prevention programs, most of the pupils participated in a bullying prevention program. The responses of the pupils confirmed the fact that selected primary schools have a well-secured area of prevention of socio-pathological phenomena. In their research, Nielsen Sobotková et al. (2014) state that the very occurrence of socio-pathological phenomena is associated with physical threats from others or violent behavior in the place of residence. For this reason, the very important role of prevention of socio-pathological phenomena in schools is mentioned (sufficient information about inappropriate and appropriate behaviors and prevention of bullying).

When focusing on the topics in the field of prevention of socio-pathological phenomena that are most often addressed by teachers, educators, parents, and legal guardians in a primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, according to pupil behavior, among the topics most frequently addressed with parents / legal guardians / educators was found. In the school environment, from the point of view of the pupils, teachers also deal with bullying and aggressive behavior more frequently. The vast majority of teachers have already encountered some form of socio-pathological phenomena in pupils. Therefore, it is important to adequately inform the pupils about this problem not only in the school environment, but also in the family. In his research study, Jackson (2013) pointed out that pupils with mild intellectual disabilities participate minimally in primary prevention programs and that adequate prevention programs are implemented sporadically in their schools.

Determining the degree of occurrence and prevention of socio-pathological phenomena in pupils in a primary school established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act, i.e., the main objective of the research was met. As pupils spend most of their time in the school environment, the occurrence of socio-pathological phenomena tends to be more widespread. The incidence of socio-pathological phenomena is more frequent than expected. Most of the pupils face socio-pathological phenomena in selected school bases, most often with the use of addictive substances,

when half of the pupils have tried an addictive substance at some point in their lives, experimenting for the first time between the ages of 12 and 13. Only a tenth of pupils do not use addictive substances. Aggressive behavior is also one of the most common socio-pathological phenomena in selected primary schools. Within the possibilities of prevention for pupils in the second stage of selected primary schools, it was found that the majority of pupils are sufficiently informed about socio-pathological phenomena. When it comes to preventing prevention with parents / legal guardians / educators, most pupils deal with bullying, aggressive behavior, and risky sexual behavior. Surveys of prevention in the school environment have shown that teachers also deal with bullying, aggressive behavior, but also cyberbullying, and substance abuse the most. In the area of prevention, attention was paid to primary prevention programs, where most of the pupils never participated in a prevention program on self-harm, netolism (internet addiction), and risky sexual behavior. In contrast, most of the pupils participated in prevention programs on the topic of bullying, cyberbullying, substance abuse, aggressive behavior, and also eating disorders. The rest of the prevention programs with the issue of socio-pathological phenomena have already occurred with a rare frequency. From the point of view of pupils, primary prevention in selected primary schools is sufficient. Vacek, Gabrhelík, Rokosová, Petrenko & Myšková (2019) focused on the occurrence of socio-pathological phenomena in primary school pupils, where the most common socio-pathological phenomenon was tobacco use and poor relationships between pupils. Other places were followed by truancy and also violations of school rules.

Recommendations for special educational practice

The issue of socio-pathological phenomena is very current and the situation is different in each primary school. It is advisable to start prevention itself at the earliest age of the pupil. The sooner a pupil starts to obtain the necessary information about the issue of socio-pathological phenomena, the greater the chance of preventing risky behavior. Adolescence is a very difficult stage for pupils, so it is also important to constantly remind the pupil how to properly address situations and problems related to risk factors. Furthermore, it is also necessary to communicate not only with the pupils themselves, but also with the family. Teachers should work with the families of the pupils, as family history is very important and can often be the cause of socio-pathological phenomena. Cooperation should be reciprocal and desirable, both on the part of the school and on the part of the family. It is recommended to link the topics of socio-pathological phenomena more and not to focus only on such risky behavior, which is usually connected with the school environment, such as truancy and bullying. More attention must be paid to the use of addictive substances, as this socio-pathological phenomenon occurs in numerous schools in primary schools established according to Paragraph 16, Section 9 of the Education Act. Schools should also use peer programs, which tend to focus more on substance use. Motivation and support for the pupil during his adolescence are very important both on the part of his parents and on the part of the school. Furthermore,

more opportunities are recommended for the use of the free time of the pupils, such as hobby groups, clubs, etc., since most of the adolescent pupils are bored in their free time and therefore there may be a higher risk of socio-pathological phenomena.

CONCLUSION

Primary school is a space that affects every pupil in our country. This living phenomenal organism plays an important role in shaping the whole personality of the pupil. He has such great power that he can direct his whole life and determine the quality of perspective for the future. Due to the complexity of this environment, it is clear that there are also some socio-pathological phenomena that threaten the pupil and his subsequent education. The school should fulfill the ideals of successful education, but this often does not happen and the school, instead of fulfilling its functions, becomes a risky environment for the pupil. The negatively tuned school life of the pupil brings considerable risks. Pupils are unable to respond adequately to negative situations and may resort to poorly chosen problem-solving strategies. Pupils are not motivated, do not find meaning in school life, and generally lose interest in their current school life. Thus, if a school becomes a risk environment, it co-exists with other risk factors that affect the personality of the pupil and the emergence of socio-pathological phenomena occurs in a higher concentration and is supported by this risk factor. Pupils with incomplete education and pupils at risk of truancy are a risk group for addictive behavior. These pupils often come from families that are not economically, professionally or educationally oriented, and therefore effective support is needed from at least one environment in which the pupil is formed. Prevention is also part of a healthy environment. Quality prevention aims to adopt a healthy lifestyle as the norm and a normal part of life. Pupils often do not feel that socio-pathological phenomena are dangerous and, for example, perceive addictive substances as a normal part of life.

References

BARTOŇOVÁ, M., SEDLÁČKOVÁ, A., & VÍTKOVÁ, M. *Inkluzivní didaktika v praxi základní školy: teorie, výzkum a praxe* [Inclusive Didactics in Primary School Practice: Theory, Research, and Practice]. Brno: Masarykova univerzita, 2020.

BUDÍNSKÁ, M. Školské inkluzivní koncepce krajů [School Inclusive Concept of Regions]. *Prevence*. 2014, roč. 11, č. 4, s. 4–5.

ČECH, T. Škola a její preventivně-výchovná strategie jako předpoklad rozvoje kompetencí dětí [School and Its Preventive-Educational Strategy as a Prerequisite for the Development of Children's Competencies]. *Prevence*. 2011, roč. 8, č. 7, s. 4.

ČERNÝ, M., & LEJČKOVÁ, P. *Zaostřeno na drogy 2. Systémový přístup v prevenci užívání návykových látek: Co funguje a nefunguje v primární prevenci* [Focus on Drugs 2. A Systemic Approach to Substance Abuse Prevention: What Works and What Does Not Work in Primary Prevention]. Praha: Úřad vlády ČR, 2007.

DEAN, A. G. et al. *The Epi Info Manual: Version 6.02. A Word Processing, Database, and Statistics System for Public Health on IBM-compatible Microcomputers*. London: Brixton Books, 1994.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu* [Introduction to Educational Research]. Brno: Paido, 2010.

HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče* [The Child in the Personality Concept: Turning to the Child as a Challenge and a Task for Teachers and Parents]. Praha: Portál, 2009.

HENDL, J. *Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza dat* [Overview of Statistical Methods: Data Analysis and Meta-analysis]. Praha: Portál, 2015.

CHMELÍKOVÁ, J. Realizace primární prevence na školách s vysokým počtem romských žáků v Brně [Realize of Primary Prevention in Schools with a Large Number of Roma Pupils in Brno]. *Prevence*. 2014, roč. 11, č. 1, s. 11–12.

JACKSON, K. Substance Abuse in People with Intellectual and Developmental Disabilities – Breaking Treatment Barriers. *Social Work Today*. 2013, vol. 13, no. 5, p. 26.

JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie* [Educational Problems with Pupils from the Perspective of Deep Psychology]. Praha: Portál, 2011.

JESSOR, R., TURBIN, M. S., COSTA, F. M., DONG, Q., ZNAHG, H., & CHANGHAI, W. Adolescent Problem Behavior in China and the United States: A Cross-National Study of Psychosocial Protective Factors. *Journal of Research on Adolescence*. 2003, vol. 13, no. 3, p. 329–360.

KALEJA, M. *(Ne)připravený pedagog a žák z prostředí sociální exkluze* [(In) prepared Teacher and Pupil from the Environment of Social Exclusion]. Opava: Slezská univerzita, 2015.

KALEJA, M., PREČUCHOVÁ ŠTEFANOVIČOVÁ, A., & ŠULOVSKÁ, M. *Problémové správanie verzus poruchy správania u žiakov základných škôl* [Problem Behavior versus Behavioral Disorders in Primary School Pupils]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014.

LIN, E., BALOGH, R., MCGARRY, C., SELICK, A., DOBRANOWSKI, K., WILON, A. S., & LUNSKY, Y. Substance-related and Addictive Disorders among Adults with Intellectual and Developmental Disabilities (IDD): An Ontario Population Cohort Study. *BMJ Open*. 2016, vol. 6, no. 9, p. 1–7.

MARTANOVÁ, V. P. et al. *Úvod do primární prevence rizikového chování ve škole* [Introduction to Primary Prevention of Risky Behavior in School]. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školská poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků, 2012.

MIOVSKÝ, M. et al. *Příklady dobré praxe programů školské prevence rizikového chování* [Examples of Good Practice in School Prevention Programs of Risky Behavior]. Praha: Univerzita Karlova & Togga, 2012.

MURRAY, A. J., OBSUTH, I., EISNER, M., & RIBEAUD, D. Shaping Aggressive Personality in Adolescence: Exploring Cross-Lagged Relations between Aggressive Thoughts, Aggressive Behaviour, and Self-Control. *Personality and Individual Differences*. 2016, vol. 97, no. 1, p. 1–7.

PALOVÁ, K., & ŠMAHAJ, J. Práce školního psychologa se třídou na základních školách [The Work of a School Psychologist with a Class in Primary Schools]. *E-psychologie*. 2020, roč. 14, č. 1, s. 1–18.

NIELSEN SOBOTKOVÁ, V. et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescence* [Risky and Antisocial Behavior in Adolescence]. Praha: Grada, 2014.

SHARP, E. H., CALDWELL, L. L., GRAHAM, J. W., & RIDENOUR, T. A. Individual Motivation and Parental Influence on Adolescents' Experiences of Interest in Free Time: A Longitudinal Examination. *Journal of Youth and Adolescence*. 2006, vol. 35, no. 3, p. 359–372.

SKOPAL, O., DOLEJŠ, M., & SUCHÁ, J. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň* [Selected Personality Traits and Risky Forms of Behavior in Czech Pupils]. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014.

SKUTIL, M. et al. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství* [Basics of Pedagogical-Psychological Research for Teaching Students]. Praha: Portál, 2011.

SMITH, P. K. *Adolescence: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2016.

ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče* [Mental Retardation: Education, Upbringing, Social Care]. Praha: Portál, 2011.

THOROVÁ, K. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt* [Developmental Psychology: Changes in the Human Psyche from Conception to Death]. Praha: Portál, 2015.

URBAN, L., DUBSKÝ, L., & BAJURA, J. *Sociální deviace* [Social Deviation]. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012.

VACEK, J., GABRHELÍK, R., ROKOSOVÁ, K., PETRENKO, R., & MYŠKOVÁ, L. Prevence rizikového chování ve školách v České republice za školní rok 2017/18: Údaje evidované Systémem evidence preventivních aktivit [Prevention of Risky Behavior in Schools in the Czech Republic for the School Year 2017/18: Data Registered by the Preventive Activity Registration System]. *Adiktologie v preventivní a léčebné praxi*. 2019, roč. 2, č. 1, s. 32–46.

VÁGNEROVÁ, M., & LISÁ, L. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání* [Developmental Psychology: Childhood and Adolescence]. Praha: Karolinum, 2021.

VAVRYSOVÁ, L., & CHARVÁT, M. Osobnostní rysy adolescentů v ústavní výchově dle dotazníku HSPQ ve srovnání s normou populace [Personality Traits of Adolescents in Institutional Education According to the HSPQ Questionnaire Compared to the Population Norm]. *Adiktologie*. 2016, roč. 16, č. 4, s. 282–291.

VIKTORIN, J. *Inkluzivní vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením na základních školách: výzkumný projekt* [Inclusive Education of Pupils with Mild Intellectual Disabilities in Primary Schools: Research Project]. Brno: Masarykova univerzita, 2018.

WALLIMAN, N. *Your Research Project: Designing, Planning, and Getting Started*. Los Angeles: SAGE, 2020.

	PUPILS' VIEW ON SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA	TEREZA FAJMONOVÁ JAN VIKTORIN	55
--	---	--	-----------

Authors

Bc. Tereza Fajmonová
Faculty of Public Policies, Silesian University
Institute of Pedagogical and Psychological Sciences
Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava, Czech Republic
P180176@fvp.slu.cz

PhDr. Jan Viktorin, Ph.D.
Faculty of Public Policies, Silesian University
Institute of Special Education
Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava, Czech Republic
jan.viktorin@fvp.slu.cz

VENKOV BEZPEČNÝ A NEBEZPEČNÝ: AMBIVALENCE KAŽDODENNÍCH INTERAKCÍ A VNÍMÁNÍ ODLIŠNOSTI VE VENKOVSKÉM PROSTORU

RURAL SAFE AND UNSAFE: THE AMBIVALENCE OF EVERYDAY INTERACTIONS AND PERCEPTIONS OF DIFFERENCE IN RURAL SPACE

Vladislava Závorská¹

Abstrakt

Ruralita je sociálně konstruovaná, a to, co si o venkově představujeme, je do značné míry kontrastní s tím, co je součástí každodenních interakcí ve venkovském prostoru. Jednou ze základních představ, kterou si o venkově utváříme ve srovnání s životem ve městě, je venkov jako prostor bezpečí a harmonie, venkov protkaný přátelskými osobními vztahy. V článku ale ukazuji, že venkov je ambivalentní. Jedním ze zdrojů této ambivalence, dvojnásobného jednání vesničanů, přátelského i nepřátelského zároveň, je reakce na odlišnost. Odlišnost, která je konstruovaná na základě různých atributů. V kvalitativní studii českého venkovského prostoru dokládám, že ruralita je sociálně konstruovaná, a to, co si o venkově představujeme, je do značné míry kontrastní s tím, co je součástí každodenních interakcí ve venkovském prostoru. Venkov je chápán jako prostor bezpečí a harmonie, ve kterém je život bezpečnější ve srovnání s životem ve městě, a můžeme ho vnímat také jako místo vhodnější pro výchovu našich dětí. Tato představa je součástí rurální idyly. Představy o venkově se ale odlišují od každodenních interakcí ve venkovském prostoru. Zároveň samotné jednání utvářející ruralitu může mít ambivalentní charakter. Venkov je v interakcích jeho obyvatel utvářen a udržován dominantně jako přátelský, protkaný osobními vztahy. Někteří aktéři ho ale zakouší jako nepřátelský, například proto, že se nějakým způsobem odlišují a narušují homogenitu venkovského prostoru. Právě reakce na odlišnost je jedním ze zdrojů této ambivalence. Odlišnost, která je spojována s různými atributy, tak jak o nich píše Erving Goffman, je zdrojem stigmatizace a může představovat určitou míru pocitu bezpečí a nebezpečí na obou stranách. Tedy jak mezi těmi, kdo tyto atributy konstruují jako diskreditující, tak také těmi, kdo jsou nositeli připisované odlišnosti. Odlišnost je zajímavým tématem pro

¹ Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

další bádání a diskusi, a to nejen v rámci venkovského prostoru. Její důležitost v kontextu venkova ale vnímám zvlášť, vzhledem k tomu, že je venkov představován jako idylický a bezpečný.

Klíčová slova

venkov, ruralita, odlišnost na venkově, bezpečí a nebezpečí, sociálně konstruovaná ruralita

Abstract

Rurality is socially constructed, and what we imagine about the countryside is very much in contrast to what is part of everyday interactions in rural spaces. One of the basic ideas we form about the countryside in comparison to life in the city is the countryside as a space of safety and harmony, a countryside imbued with friendly personal relationships. In this paper, however, I show that the countryside is ambivalent. One source of this ambivalence, of villagers acting ambivalently, friendly and hostile at the same time, is a reaction to difference. Difference that is constructed on the basis of different attributes.

Keywords

Countryside, rurality, otherness in the countryside, safety and danger, socially constructed rurality

Ruralita sociálně konstruovaná

V kvalitativní studii každodennosti vesničanů valašské dědiny (Závorská, 2016) jsem vymezila ruralitu jako proces sociální konstrukce, a vycházela jsem přitom z nového pohledu ke studiu rurality vycházející z kulturního obratu v rural studies z přelomu 80. a 90. let 20. století. Ten zaměřil pozornost na sociálně konstruovanou ruralitu. Otázkou tedy není, co „je“ ruralita, ale jak jednotliví aktéři ruralitu konstruují. Venkov je v důsledku tohoto obratu chápán jako mnohost sociálních prostorů a odborný zájem směřuje k sociální konstrukci rurality (srov. Little & Austin, 1996; Rye, 2006; Murdoch & Pratt, 1993). Venkov tedy není jen fyzikálně-geografickým územím, ale mnohost a rozmanitost sociálních prostorů v téže geografické oblasti (McDonagh, 1998; Cloke 2006). Ruralita je chápána jako rozmanitá,

mnohoznačná a závislá na rozdílné zkušenosti jednotlivých aktérů. Jeden ze způsobů, jak zkoumat ruralitu, je zaměřit se právě na její každodennost. Ve své studii jsem se zaměřila na každodennost vesničanů valašské dědiny. Takové zaměření ukazuje, jak jsou rurální reality nejednoznačné a různorodé, jak dokládají Elen-Maarja Trell, Bettina van Hoven a Paulus Huigen (2014). Pro svoji kvalitativní studii jsem zvolila dvě valašské venkovské obce Zlínského kraje (první s více než 1500 obyvateli a druhou s více než 600 obyvateli). Základní otázkou, která směřovala výzkum, bylo, jakým způsobem ruralitě rozumějí obyvatelé venkovských obcí, jaké představy s rurálním konstruují, ale také jak je ruralita utvářena v jejich každodenních interakcích. Využila jsem při tom perspektivu sociálního konstruktivismu Petera Bergera s Thomasem Luckmannem (1999) a dramaturgického přístupu Ervinga Goffmana (1999). Ruralitu tedy chápu jako sociálně konstruovanou, vytvářenou různorodými představeními aktérů a odehrávající se na různých rurálních jevištích. Jakékoliv organizované společenství je možné sledovat z hlediska ovládání dojmů – udržet dojem znamená pro účinkujícího splnit normy, vytvořit přesvědčivý dojem, že jsou splňovány (Goffman, 1999). Důležitou inspirací mi byl také Tim Edensor (2006), který v návaznosti na Goffmana využívá metafory představení, aby objasnil, jakým způsobem lidé jednájí v rurálním prostředí, jak jsou formy rurálního prostoru (re)produkovány. Vzhledem k povaze výzkumných otázek jsem zvolila kvalitativní výzkum s využitím strategie zakotvené teorie podle Kathy Charmaz (2006). Jako metodu jsem využila kombinaci kvalitativního dotazování a pozorování každodenních interakcí (otevřeného pozorování s různým stupněm participace). Uskutečnila jsem 20 intenzivních rozhovorů (dle Charmaz, 2006), které se odehrávaly zpravidla v domácím prostředí dotazovaných, a velké množství etnografických rozhovorů (srov. Gobo, 2008) realizovaných při vhodných příležitostech v každodenních interakcích.

Základní výsledky kvalitativní studie: Představy o rurálním a představení v rurálním

Jakým způsobem tedy ruralitě rozumějí obyvatelé venkovských obcí a jaké představy s rurálním konstruují? Jak je ruralita utvářena v jejich každodenních interakcích?

To, co je představováno jako rurální, vychází z představ odlišnosti života ve městě a na venkově. Základní vnímaná odlišnost mezi městem a venkovem je odvozována ze vztahu produkce a konzumu. Jako rurální respondenti představovali to, co je spojené s prací a obecně produktivní činností. Městu pak spíše připisovali konzumní charakter s větším podílem volného času. Produkce a práce, které je spojována s venkovem, má také souvislost s kategorií vzhledu, které se ukázala také jako důležitá pro rozlišování toho, co je vnímáno jako rurální. Tělo a jeho vzhled musí odkazovat k práci, tělo musí být připravené k práci. Proto je pohodlný oděv a nepříliš zdobené tělo odkazem spíše k venkovu. Rurální je také představováno jako společenství (komunita), jejíž členové pociťují blízkost, jsou v osobních vztazích, vzájemně si pomáhají. Neosobní vztahy jsou připisované městu, jejichž členové se neznají, netvoří komunitu. Město je zobrazováno jako neosobní a potenciálně nebezpečné, jako hustá síť interakcí s cizími lidmi. Rurální je v představách vesničanů konstruováno také jako zdravější život uprostřed přírody.

Rurální je neomezené, svobodné – znamená volný pohyb v krajině a bezpečném prostoru. V představách o venkově je zastoupena rurální idyla. Idealizace venkovského života probíhá prostřednictvím odkazování ke komunitě typické silnými emočními vazbami (ať rodinnými, sousedskými nebo přátelskými) a solidaritou mezi jejími členy, dále také prostřednictvím obrazu bezpečného a plnohodnotného života, který se odehrává v přírodě, volné krajině plné svobody, umožňující volný pohyb a zdravější život ve srovnání s životem v městském prostředí.

Rurální idyla je součástí sociální reprezentace zprostředkované např. mediálními diskursy.² Jedná se o koncept úzce svázaný s reprodukcí patriarchálních genderových vztahů (Little, 2003) a heterosexuálním rodinným životem (Valentine, 1997; Little, 2003).

Venkov je reprezentován přírodou (Rye, 2006), spojován s trvalostí a bezpečím, je místem rodinných hodnot, bezstarostnosti, soudržnosti komunity a respektu k autoritě (Short, 2006; Little & Austin, 1996; Valentine, 1997). Výsledky obvykle kvalitativně orientovaných empirických studií zaměřených na každodennost ale dobře dokládají kontrast mezi každodenností utvářenou na venkově a tzv. rurální idylou (např. Valentine, 1997; Matthews, Taylor, Sherwood, Tucker & Limb, 2000). Také ve své studii jsem doložila, že představy vesničanů o rurálním jsou odlišné od toho, jakým způsobem svým jednáním ruralitu utvářejí. Jejich jednání je do určité míry kontrastní právě k rurální idyle. Jakým způsobem, ukázu dále v textu. Rurální je prezentováno jako idylické, ale v jednáních vesničanů jsou doložitelné procesy stigmatizace. Zdrojem stigmatizace jsou různé atributy odlišnosti konstruované jako diskreditující.

Představení v rurálním

Jakým způsobem aktéři jednají v rurálním prostředí? Jak je ruralita utvářena v každodenních interakcích vesničanů, jakou povahu tyto interakce mají? Jaký dojem vesničané v každodenních představeních vytvářejí a udržují, jaké normy orientují jejich jednání?

Důležitou sociální normou rurálního života je být pracovitý. Tato norma funguje ve smyslu „praktického vtěleného kódu“, který je do značné míry nereflexivní povahy. Základní dojem, který vesničané v každodenních interakcích vytvářejí a udržují, je tedy dojem pracovitosti. Odpovídá tomu také vzhled jako součást osobní fasády (dle Goffmana). Svým vzhledem ukazují vesničané svoji připravenost k práci, k produktivní činnosti. Vytvářením dojmu pracovitosti tak ukazují odstup do konzumního životního stylu, který ještě více demonstřují finančně nenáročným trávením volného času.

Součástí každodenního představení vesničanů je vytváření dojmů osobních, přátelských vztahů. Dojem komunity je utvářen naplňováním požadavku orientace na skupinu a přistupováním k jednotlivým aktérům s neohrazenými požadavky (tak jak to vymezuje Parsons, když popisuje osobní vztahy (1959). Projevování zájmu o druhé, udržování informovanosti o nich, ale také předvádění solidarity a sounáležitosti se skupinou jsou způsobem, jak je dojem komunity utvářen a udržován. Součástí těchto představení jsou například obnova a udržování tradic nebo účast na společenských setkáních. Udržování dojmu osobních vztahů je spojeno také se silnou sociální kontrolou. Přitom je ale zajímavé,

² Podle modelu, který navrhl Keith Halfacree (2006, 2007).

že v představách venkovanů o rurální je venkov spojován s pocitem nižší sociální kontroly a určité volnosti (která odkazuje k volnému prostoru přírody).

Ukázala jsem, že hlavními dojmy, které vesničané v interakcích utvářejí a udržují, jsou dojmy pracovitosti a dojem osobních vztahů. Tento dojem osobních vztahů je ale narušován nízkou tolerancí k odlišnosti, konstruované prostřednictvím různých atributů. Rurální jeviště je sice představením, kde dominují dojem osobních vztahů a přátelství, pro některé aktéry jsou ale přátelské vztahy nahrazeny pocity sociální izolace.

Venkov přátelský i nepřátelský, bezpečný i nebezpečný

Představení vesničanů mají ambivalentní charakter. Součástí rurálního jeviště nejsou jen interakce s výsledným dojmem osobních přátelských vztahů. Vesničané utvářejí mnohdy konfliktní interakce, jejichž výsledkem jsou pocity absence opravdových přátelských vztahů, izolace, odloučenosti od komunity. Pocity odcizení jsou doloženy v zahraničních studiích, a to také ve výzkumu dětí. Podle anglické studie (Matthews, Taylor, Sherwood, Tucker, Limb 2000) se mnoho dětí necítí součástí komunity, cítí se od komunity odcizení. Dojem přátelských vztahů je narušován vnímáním odlišného, které je konstruováno na základě různých atributů. Odlišnost reprezentují například nově příchozí, lidé s vyšším stupněm vzdělání, nekonformními zájmy a aktivitami volného času, jak ukáží v příspěvku dále.³ Nízká tolerance k odlišnému a různorodé projevy stigmatizace jsou součástí představení vesničanů a jsou v kontrastu s rurální idylou. Jak píše například Woods, rurální komunity jsou diskursivně konstruovány jako místa stability, koherence a solidarity, jsou však zároveň místy exkluze a netolerance. Diskriminace na bázi rasy, sexuální orientace, genderu, kultury a životního stylu jsou ve studiích dobře doloženy (Woods, 2006). Zmínila jsem, že vesničané utvářejí a udržují dojem osobních vztahů, vztahů sounáležitosti s komunitou, dojem osobních vztahů je ale v každodenních interakcích narušován nízkou tolerancí odlišnosti. Snaha o vytváření dojmu přátelských, osobních vztahů je provázena také jejich absencí („opravdových“ přátelských vztahů) a pocity sociální izolace. Tyto pocity se týkají například nově příchozích, přistěhovalých z okolních vesnic nebo blízkých měst, kteří představují jeden ze zdrojů vnímané odlišnosti (jinakosti). Jinakost je přitom silněji vnímána u původně městských obyvatel ve srovnání s přistěhovalými z okolních vesnic.⁴

Odlišnost je v interakcích vesničanů utvářena prostřednictvím také dalších atributů, jako je například vyšší stupeň vzdělání, který je zdrojem negativního hodnocení. Zároveň může být zdrojem pocitů vzájemného neporozumění na základě odlišností nejen v kulturním kapitálu, ale také odlišnou úrovní ekonomického i sociálního kapitálu, tak jak je vymezuje Bourdieu (1986).

Ty mezilidské vztahy musí hodně budovat, konkrétně ta vysoká škola. Já jsem třeba měla sama problém po tom roku, když jsem se vrátila ze Zlína, i když jsem na sobě nepoznávala

³ Úryvky z kvalitativních rozhovorů a poznámky z terénního deníku dále v textu jsou převzaty z kvalitativní studie každodennosti vesničanů (Závorská, 2016).

⁴ Na rozlišování mezi „vlastními“ a „cizími“ spoluvesničany poukázal už Kandert (2004). Aby člověk byl považován za vesničana, se jako důležité ukazuje období povinné školní docházky, tedy začlenění do věkové/generační skupiny (2004).

žádnou změnu, tak někteří mě zaškatulkovali, tys byla ve Zlíně, ty jsi už měšťačka, ty už sem nepatříš. Chvilku mi trvalo, než jsem se s tím srovnala, na druhou stranu nedokázala jsem to nijak ovlivnit, protože nerada přesvědčuju o různých jiných názorech. Postupem času se ty vztahy trochu urovnaly, zlepšily, ale není to ono, co bylo předtím. (Martina)

Je pravda, že čímkoli vybočuješ, tak je to špatně, protože oni mají z tebe pocit, jak kdyby ty na sebe upozorňuješ. (...) Ona se se mnou bavila celou dobu úplně normálně a pak jsme seděli a Zbyňa řekl, že ty máš ty školy, ty máš ekonomku i právnickou, a teďka najednou šlo vidět, jak ona úplně otočila, ty si myslíš, že jsi něco víc, ty máš ty školy. (...) A třeba sem to i poznala, že když jsem byla na oslavě a byla tam Španělka, to najednou bylo, jo dívejte se, ona mluví cizíma jazykama, jak machruje. To bylo o tom, že jsem nechtěla, abych se tam cítila blbě, no tak jsem se prostě s ní bavila, jak jsem společenský typ, tak se bavím s každým a fakt nedělám rozdíly. (...) Myslím, že kdybych neměla ty školy, kdybych nežila nějakou dobu pryč, tak bych mezi ty lidi daleko víc zapadala. S nima vycházím, ale asi to nebude nikdy takové, že bych zapadla, že budu vždycky vybočovat, nechodím do kostela, nepřispívám na sbírku na kostel, sem tam se opiju. Já si myslím, že mě přijali dobře, ale že mě nepřijali za svou úplně. Já mám někdy pocit, že bych jim musela něco dokazovat, že se mnou se dá bavit. Kolikrát se necítíš úplně přirozeně. Musím jim dokazovat, že jsem úplně normální. (Ester)

Dalším atributem, který je zdrojem vnímání odlišnosti na venkově, se ukázalo také tělo „jistých rozměrů“ (srov. Bartky 1997), být tlustý, ale také obecně vzhled. Vzhled by měl odkazovat na pracovitost a připravenost k práci. Přílišná péče o tělo ve smyslu jeho zdobení (líčení, výrazných kosmetických úprav a podobně) nebo nekonformita v odívání jsou ale také zdrojem posměchu.

Máš tady skupinku lidí a všichni poslouchají takovou tu stejnou zábavovou hudbu, nikdo se mezi těma mladýma moc neodlišuje. (...) Ale jakmile je tady kluk, který poslouchá disco, jezdí na diskotéky, tak oni ho mezi sebou nevezmou, on je divný. Oni všichni tady chodí v bundách a on si koupí kabát na zimu, říkám úplně fešák, fakt mu to pasuje, fakt pěkně moderně oblečený, měl šátek na krku, běžové kalhoty. Tady každý jenom riflíka, otrhané dole, konce špinavé, úplně humus. Byl upravený i takový účes měl, na boku takovou tu patku, ale ne, že on tady nikam nechodí, protože ho oni mezi sebe nepřijali, protože se odlišuje. (Ester).

Nekonformní zájmy a aktivity volného času, nízký intelekt nebo psychické poruchy jsou také nahlíženy jako diskreditující atributy, tak jak o nich píše Goffman (2003). Tzv. „tělesné ošklivosti“ (atributy těla), „vady charakteru“ (připisované charakteru) a „kmenová stigmata“ rasy, národa a náboženství jsou zdrojem stigmatizace ve venkovském sociálním prostoru.

„Kmenové stigma“ mohou představovat sousední vesnice, které mohou být chápány jako symbol odlišného, cizího. Ale také dvě místní části jedné z obce mohou být v představách obyvatel těchto částí dvěma odlišnými světy.

Lhocané Zafúkanou spojují s přírodní krásou, a i turistickou atraktivitou, zároveň však vyjadřují obavy ze vztahů mezi tamními obyvateli. Své obavy vysvětlují představou rázovitosti místních obyvatel způsobenou jejich odrůzeností, izolací a náročnými klimatickými podmínkami pro život. (...) Rázovitost Zafúkaňanů Lhocané zdůrazňovali v mnoha tématech, když jsme se například v rozhovorech věnovali tématu pálení slivovice, dozvěděla jsem se, že Zafúkaňané, to sú šilenci, ti snad pálíja aj ze dřeva.

Zvažovala, že by si na Zafúkané koupila chatu, pro své přátele, že by tam třeba i žila, ale nakonec si to rozmyslela, jak řekla, nemohla by to udělat svým dětem, že by byli Zafúkaňani. (Poznámky z terénního deníku)

Takzvané „vady charakteru“ (odlišnosti připisované charakteru) jako zdroj stigmatizace mohou být konstruované například také ve spojení se sexuální orientací. Toto téma vnímám jako zvlášť důležité zejména v kontextu událostí na Slovensku v říjnu 2022, kdy byli v bratislavském gay baru usmrčeni 2 gayové. Tyto extrémní projevy nenávisti ve vztahu k LGBTQ komunitě jsou doloženy v posledních letech také v dalších demokratických zemích jako jsou Anglie nebo USA. Také zaměření na „kmenová stigmata“ rasy, národa a náboženství jako zdroj stigmatizace vnímán jako důležité v souvislosti s nově přichozími ukrajinskými obyvateli do České republiky. To jsou ale jen příklady některých výzev pro zkoumání tématu bezpečí a nebezpečí ve vztahu k městskému a venkovskému prostoru.

ZÁVĚR

Téma vnímání odlišnosti na venkově považuji za jedno z nejzajímavějších a nejdůležitějších příležitostí k bádání o české ruralitě. Zahraniční studie se v tomto smyslu orientují na témata odlišností v rurálním prostředí spojená s genderem, sexualitou nebo etnicitou. Jak je téma bezpečí a nebezpečí jednotlivými aktéry konstruováno ve vztahu právě k sexualitě nebo etnicitě ve venkovském a městském prostoru? Mohou být některé atributy, na základě, kterých je v sociálních interakcích konstruována odlišnost, a může být zdrojem nebezpečí na obou stranách interakce, spíše (ne)přijímány ve venkovském prostoru? Jak zakouší a konstruují ruralitu nositelé diskreditujících atributů? Jaká je jejich rurální narace?

To jsou příležitosti pro badatelské týmy zajímající se o studium rurální společnosti vymezené postmoderními a poststrukturalistickými přístupy (dle Panelli, 2006), které zaměřují svou pozornost na sociální diverzitu a diskursivní konstrukci rurálních společností a imaginaci a nesou v sobě závazek dekonstruovat dominantní narace rurálního života, například jako produktivního nebo idylického či harmonického a bezpečného.

Literatura

BERGER, P. L. and LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BOURDIEU, P. *The Forms of Capital*. New York: Greenwood, 1986.

BARTKY, S. L. „Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power.” In: MEYERS, D. T. (ed.). *Feminist social thought: a reader*. New York: Routledge, 1997, p. 93–111.

CLOKE, P., MARSDEN, T. & MOONEY, P. (eds.). *The handbook of rural studies*. London: SAGE Publications, 2006.

EDENSOR, T. „Performing rurality.” In: CLOKE, P., MARSDEN, T. and MOONEY, P. (eds.). *The handbook of rural studies*. London: SAGE Publications. 2006, p. 484–495.

GOBO, G. *Doing Ethnography*. London: SAGE, 2008.

GOFFMAN, E. *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999 (1956).

GOFFMAN, E. *Stigma: Poznámky o způsobech zvládání narušené identity*. Praha: SLON, 2003 (1963).

HALFACREE, K. H. „Rural Space: Constructing a Three-Fold Architecture.” In: CLOKE, P., MARSDEN, T. and MOONEY, P. (eds.). *The handbook of rural studies*. London: SAGE Publications, 2006, p. 44–62.

HALFACREE, K. H. „Trial by space for a ‘radical rural’: Introducing alternative localities, representations and lives.” *Journal of Rural Studies*. 2007, vol. 23, no. 2, p. 125–141.

CHARMAZ, K. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage Publication, 2006.

KANDERT, J. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých letech až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0782-4.

LITTLE, J. and AUSTIN, P. 1996. „Women and the rural idyll.” *Journal of Rural Studies*. 1996, vol. 12, no. 2, p. 101–111.

LITTLE, J. „‘Riding the Rural Love Train’: Heterosexuality and the Rural Community.” *Sociologia Ruralis*. 2003, vol. 43, no. 4, p. 401–417.

MATTHEWS, H., TAYLOR, M., SHERWOOD, K., TUCKER, F. and LIMB, M. „Growing-up in the countryside: children and the rural idyll.” *Journal of Rural Studies*. 2000, vol. 6, p. 141–153.

McDONAGH, J. „Rurality and Development in Ireland.“ *Irish geography*. 1998, vol. 31, no. 1, p. 44–54.

MURDOCH, J. and PRATT, A. „Rural studies: Modernism, postmodernism and the ‘post-rural’.“ *Journal of Rural Studies*. 1993, vol. 9, no. 4, p. 411–427.

PANELLI, R. „Rural Society.“ In: CLOKE, P., Marsden, T. and Mooney, P. (eds.). *The handbook of rural studies*. London: SAGE Publications. 2006, p. 63–90.

PARSONS, T. and SHILS, E. A. (with OLDS, J.). „Values, Motives, and Systems of Action“ In: PARSONS, T. and SHILS, E. (eds.). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harward University Press, 1959 (1951), p. 47–275.

RYE, J. F. „Rural youths’ images of the rural.“ *Journal of Rural Studies*. 2006, vol. 22, p. 409–421.

SHORT, B. „Idyllic ruralities.“ In: CLOKE, P., MARSDEN, T. and MOONEY, P. (eds.). *The handbook of rural studies*. London: SAGE Publications. 2006, p. 133–148.

TRELL, E. M., van HOVEN, B. and HUIGEN, P. P. „Youth negotiation and performance of masculine identities in rural Estonia.“ *Journal of Rural Studies*. 2014, vol. 34, p. 15–25.

VALENTINE, G. „A Safe Place to Grow Up? Parenting, Perceptions of Children’s Safety and the Rural Idyll.“ *Journal of Rural Studies*. 1997, vol. 13, p. 137–148.

WOODS, M. Redefining the ‘rural Question’: the New ‘politics of the rural’ and social policy. *Social Policy and Administration*. 2006, vol. 40, no. 6, p. 579–595.

ZÁVRSKÁ, V. 2016. *Představy o rurálním a představení v rurálním. Sociální konstrukce rurality české vesnice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta: 2016. Disertační práce.

Kontakt

Mgr. Vladislava Závrská, Ph.D.
Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě
Ústav pedagogických a psychologických věd
Bezručovo náměstí 885/14, 746 01 Opava
vladislava.zavrska@fvp.slu.cz

	DISKUZNÍ PŘÍSPĚVEK	
--	---------------------------	--

FAMILY INFLUENCE IN CAREER CHOICES

Barbara Pisker

Abstract

This research paper provides a comprehensive review of the literature on the family influence on career choice, the factors influencing career choices, the comparative analysis between Western and Asian societies in terms of family influence on career choice and the integration of John Holland's career choice theory and the Chaos theory of Careers to provide a deeper understanding of the complexity and dynamic nature of the career choice process. The research highlights the importance of considering the role of family culture, the comparative analysis between Western and Asian societies, the role of other factors such as education, skills, personal values, and the labor market, and the integration of career choice theories in understanding the career choice decision-making process.

Keywords

family influence, career choice, comparative analysis, career decision-making process.

INTRODUCTION

Career choice is an important decision that individuals make in their lives. It not only impacts their future livelihood but also their overall well-being and satisfaction. Family, as a primary socializing agent, plays a significant role in shaping an individual's career choices. Numerous research has shown that children often choose career paths that are similar to those of their parents or other family members (Michaud & Parent, 2008; Arum & Arum, 2003; Correll & Benard, 2005; Sin & Gangl, 2002; Attewell & Newman, 2001). Additionally, family culture, which refers to the shared values, beliefs, and practices that shape the way a family operates and interacts with the world, has been found to play a significant role in shaping career choices (Lareau & Horvat, 1999; Furnham & Cheng, 2016).

However, family is not the only factor that influences career choices. Factors such as education, skills, personal values, and the labor market are also important considerations.

This paper aims to review the literature on the family influence on career choice and to explore the comparative analysis between Western and Asian societies in terms of family influence on career choice. Furthermore, it aims to integrate John Holland's career choice theory and the Chaos theory of Careers to provide a comprehensive understanding of the career choice decision-making process. Additionally, a graphical visualisation of the career choice decision-making process is presented.

Literature and Theoretical Review

The literature on family influence on career choice can be broadly divided into two categories: intergenerational transmission of occupation and the role of parental resources.

Intergenerational transmission of occupation studies have consistently shown that children tend to follow in the footsteps of their parents in terms of occupation (Michaud & Parent, 2008; Arum & Arum, 2003; Correll & Benard, 2005; Sin & Gangl, 2002; Roos & Roos, 2007). This phenomenon is known as intergenerational transmission of occupation. The study by Michaud and Parent (2008) found that sons are more likely to choose careers similar to those of their fathers, especially if their fathers hold high-status occupations. Similarly, the study by Arum and Arum (2003) found that children whose parents hold professional or managerial jobs are more likely to pursue similar careers themselves. Roos and Roos (2007) found that intergenerational transmission of occupation is positively correlated with the level of education of parents.

In addition to intergenerational transmission of occupation, research has also shown that parental resources play a crucial role in shaping career choices (Attewell & Newman, 2001; Roos & Roos, 2008). Parental resources include factors such as education, income, and social networks. The study by Attewell and Newman (2001) found that parental resources have a positive impact on children's occupational attainment, with more educated and higher-income parents having children who are more likely to attain high-status occupations. Roos and Roos (2008) found that parental income has a positive impact on children's income, with children of higher-income parents having higher incomes themselves.

Additionally, family culture, which refers to the shared values, beliefs, and practices that shape the way a family operates and interacts with the world, has been found to play a significant role in shaping career choices (Lareau & Horvat, 1999; Furnham & Cheng, 2016). A study by Furnham and Cheng (2016) found that Chinese and Malaysian students reported higher levels of family influence on their career choices compared to British students. The study also found that Chinese and Malaysian students were more likely to report that their parents had the final say in their career choices, while British students were more likely to report that they had the final say in their career choices.

John Holland's career choice theory posits that individuals tend to select careers that match their personality traits, values, and interests (Holland, 1997). Holland's theory suggests that individuals can be classified into six personality types: realistic, investigative, artistic,

social, enterprising, and conventional. According to Holland, individuals tend to be drawn to careers that align with their dominant personality type. For example, individuals with a realistic personality type may be drawn to careers in the field of engineering or construction, while individuals with an investigative personality type may be drawn to careers in the field of science or research.

The Chaos theory of Careers suggests that career choice is not a linear process but rather a dynamic one, shaped by the interactions between the individual and their environment (Arnett, 2007; Brown & Brooks, 2010). This theory suggests that individuals are constantly adapting to the changing demands of the labour market, and that career choice is not a one-time decision but rather a continuous process. Additionally, this theory highlights the importance of understanding the complexity and uncertainty of the career choice process and its implications on the individual's well-being underlying the relation inbetween the individuals and their environment.

Factors and Decisions Making Process in Career Choices

Education plays a crucial role in shaping career choices. A higher level of education can open up a wider range of career opportunities and increase the chances of obtaining high-status occupations (Arum & Arum, 2003; Correll & Benard, 2005). Research has shown that higher levels of education are associated with higher levels of occupational mobility and higher wages (Michaud & Parent, 2008).

An individual's skills and abilities also play a significant role in shaping career choices. Individuals with specific skills and abilities may be drawn to careers that require those skills (Sin & Gangl, 2002; Roos & Roos, 2007). Additionally, research has shown that specific skills and abilities, such as proficiency in a foreign language or technical skills, can increase the chances of obtaining high-status occupations and higher wages (Arum & Arum, 2003; Correll & Benard, 2005).

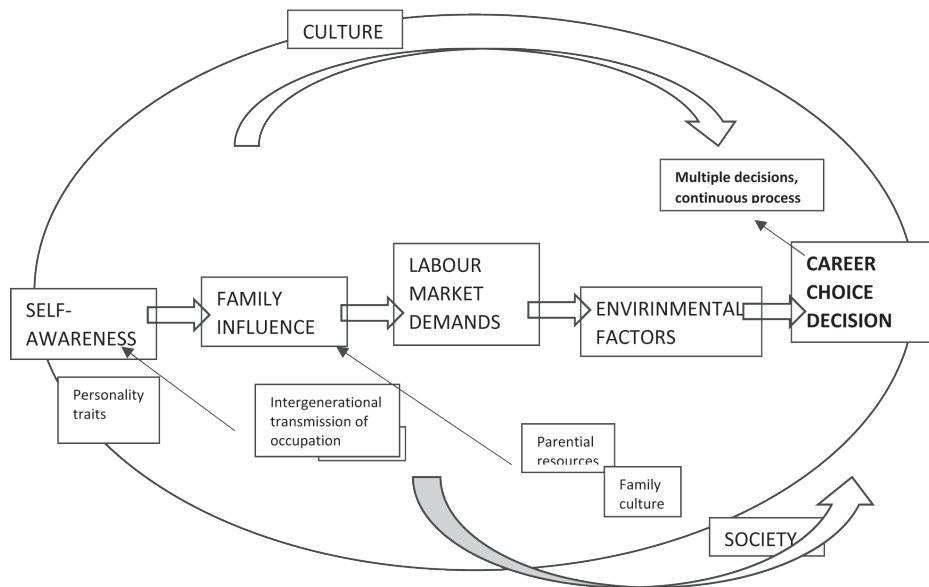
Personal values also influence career choices. Individuals may be drawn to careers that align with their values, such as environmentalism or social justice (Herr & Cramer, 2018). Research has shown that individuals who choose careers that align with their personal values tend to have higher levels of job satisfaction and well-being (Savickas, 2013).

The demand and supply of jobs in the labor market also influence career choices. Individuals may choose careers that are in high demand in the labor market, as these careers are more likely to lead to stable employment and higher wages (Arum & Arum, 2003; Correll & Benard, 2005). Additionally, research has shown that the availability of jobs in certain fields can influence the career choices of individuals from disadvantaged backgrounds (Roos & Roos, 2008).

It's important to note that these factors may interact with each other and with the family influence on career choice in a complex way. For example, personal values may influence the choice of a field of study, and that in turn may influence the career opportunities available to an individual.

A graphical representation of the career choice decision-making process, based on the literature review, is presented in Figure 1. The process starts with the individual's self-awareness, including their personality traits, values, and interests. These factors interact with the family influence, including intergenerational transmission of occupation, parental resources, and family culture. These factors then interact with the labour market demands and the individual's environment. The process ends with the individual's decision on a career path, which is not a one-time decision but rather a continuous process shaped by the individual's adaptability and resilience.

Figure 1: Career Choice Decision-Making Process (Source: Author, adapted from Holland, 1997; Lareau & Horvat, 1999; Michaud & Parent, 2008; Furnham & Cheng, 2016)

Comparative Analysis Between Western and Asian Societies

Research has shown that the family influence on career choice may vary between Western and Asian societies.

In Western societies, individuals tend to have more autonomy in making career choices and may be less influenced by their family's career choices (Furnham & Cheng, 2016). They tend to prioritize self-expression and individual achievement in their career choices, and are more likely to pursue a career that aligns with their personal interests and values (Herr & Cramer, 2018). Additionally, Western societies tend to value independence

and self-reliance, which can lead to individuals feeling less pressure from their family to conform to traditional career paths (Savickas, 2011).

In contrast, in Asian societies, there is often a stronger emphasis on filial piety and obedience to parents, which may lead to individuals being more influenced by their family's career choices (Furnham & Cheng, 2016). Asian societies tend to emphasize the importance of fulfilling familial expectations and obligations in career choices (Herr & Cramer, 2018). In some Asian cultures, family honor and reputation are closely tied to one's career success, which can further increase the pressure on individuals to conform to traditional career paths (Super et al., 1996).

Furthermore, research has shown that in Asian societies, career choices are often influenced by Confucian values of respect for authority, social harmony, and the importance of fulfilling one's role in society (Furnham & Cheng, 2016). These values can lead to a stronger emphasis on the importance of choosing a career that is respected and valued by society, rather than one that aligns with the individual's personal interests and values (Herr & Cramer, 2018).

It's important to note that these are general trends and the influence of family and cultural values on career choices may vary within and across different cultures and societies. It's also important to consider that the trend towards more autonomy in career choice in Western societies may change over time and may be influenced by other factors such as economic, societal, and technological changes.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The literature review has shown that family plays a significant role in shaping an individual's career choices through intergenerational transmission of occupation, parental resources and family culture. Additionally, John Holland's Career choice theory and the Chaos theory of Careers have been integrated to provide a comprehensive understanding of the career choice decision-making process. Furthermore, the comparative analysis between Western and Asian societies showed that individuals in Asian societies tend to be more influenced by their family's career choices. Additionally, the role of education, skills, personal values, and the labor market on career choices have been discussed.

The career choice decision-making process is a complex and dynamic process, shaped by the interactions between the individual and their environment. It's important to understand the complexity and uncertainty of the career choice process and its implications on the individual's well-being. Additionally, the role of family culture in shaping career choices can help individuals make more informed decisions about their own careers and can inform policies that aim to support career development and upward mobility.

Future research could focus on identifying the specific factors that contribute to the family influence on career choice, and how these factors may vary across different cultures and societies. Additionally, future research could investigate how the integration of career choice theories such as Holland's theory and the Chaos theory of Careers can

enhance our understanding of the career choice decision-making process. Furthermore, research could explore the potential implications of these theories for career counseling and guidance, as well as for policies aimed at supporting career development and upward mobility.

Additionally, it is important to consider the potential implications of this research for career counseling and guidance. Counselors and career advisors can use the understanding of the family influence on career choice and the role of other factors to help individuals make more informed decisions about their careers. This can include helping individuals to identify their own values, interests, and skills and how they align with different career options. Additionally, understanding the cultural and societal factors that influence career choices can help counselors and advisors to tailor their approach to the specific needs and context of their clients.

Furthermore, this research can inform the development of policies aimed at supporting career development and upward mobility. For example, policies that support education and training can help to increase the number of career options available to individuals and can help to level the playing field for individuals from disadvantaged backgrounds. Additionally, policies that support the development of a strong and diverse labor market can help to ensure that there are a wide range of career options available to individuals.

References

ARNETT, J. J. The chaos theory of careers. *Journal of Vocational Behavior*. 2007, vol. 71, no. 2, p. 212–228.

ARUM, B. A., & ARUM, R. Parental occupation and children's education and occupational choices. *Sociological Forum*. 2003, vol. 18, no. 3, p. 543–564.

ATTEWELL, P., & NEWMAN, K. The Intergenerational Transmission of Occupational Status and the Role of Parental Resources. *Social Science Research*. 2001, vol. 30, no. 1, p. 1–27.

BROWN, D., & BROOKS, L. The chaos theory of careers: A review of theory and research. *Journal of Career Development*. 2010, vol. 37, no. 4, p. 304–320.

CORRELL, S. J., & BENARD, S. The intergenerational transmission of occupational status. *American Journal of Sociology*. 2005, vol. 110, no. 5, p. 1392–1438.

FURNHAM, A., & CHENG, H. Family influence on career choice: A comparative study of Chinese and British students. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 2016, vol. 89, no. 4, p. 712–730.

HERR, E. L. *Career counseling: A contemporary holistic approach*. Routledge, 2017.

HERR, E. L., & CRAMER, S. H. *Career counseling: Holism, diversity, and strengths*. Routledge, 2018.

HOLLAND, J. L. *Making vocational choices: A theory of careers*. Prentice-Hall, 1997.

LAREAU, A., & HORVAT, E. M. Moments of social inclusion and exclusion: Race, class, and cultural capital in family-school relationships. *Sociology of Education*. 1999, vol. 72, no. 2, p. 37–53.

MICHAUD, P. C., & PARENT, D. Like father, like son: Intergenerational occupational mobility. *Journal of Labor Economics*. 2008, vol. 26, no. 3, p. 503–529.

ROOS, P. A., & ROOS, G. L. Social class and intergenerational transmission of education. *Journal of Marriage and Family*. 2007, vol. 69, no. 4, p. 1133–1146.

ROOS, P. A., & ROOS, G. L. Social class and intergenerational transmission of income. *Journal of Marriage and Family*. 2008, vol. 70, no. 5, p. 1244–1261.

SAVICKAS, M. L. *Career counseling*. American Psychological Association, 2011.

SAVICKAS, M. L. *Career counseling: A holistic approach*. Routledge, 2013.

SIN, I., & GANGL, M. Social Inheritance of Occupational Status. *American Journal of Sociology*. 2002, vol. 107, no. 6, p. 1464–1504.

SUPER, D. E., & SUPER, C. M. *Career development: A life-span, life-space approach*. John Wiley & Sons, 2007.

SUPER, D. E., SAVICKAS, M. L., & SUPER, C. M. The life-span, life-space theory of career development. *Career Development Quarterly*. 1996, vol. 45, no. 2, p. 197–206.

Author

Barbara Pisker, PhD
Assistant Professor
University J.J. Strossmayer in Osijek
Faculty of Tourism and Rural Development in Pozega
Vukovarska, 17, 34000 Pozega, Croatia
bpisker@fttr.hr

	SDĚLENÍ Z PRAXE	
--	------------------------	--

MOBILNÍ SALAŠ

Danuše Lipová

Se stárnutím populace se klade velký důraz na zajištění kvality závěru života člověka. V současnosti se již neřeší jen zabezpečení základních životních potřeb, ale stále důležitější je spokojenost a zachování co nejdelší soběstačnosti. Účinným nástrojem k udržení fyzických i duševních schopností člověka je aktivizace. Jedná se o činnosti podněcující zejména smysly, které vytvářejí příjemný pocit na obou stranách, jak na straně seniora, tak na straně toho, kdo aktivizaci provádí. Přestože se jedná o velmi významnou a zásluhnou činnost, její výsledek mnohdy nebývá měřitelný. Například u seniorů s demencí je při aktivizaci nutné sledovat řeč těla a hlídat, zda se mu daná činnost líbí. Po jejím skončení však s velkou pravděpodobností velkou část nebo vše zapomene. U této skupiny se proto aktivizační pracovník zaměřuje na momentální prožitek a nečeká na následnou zpětnou vazbu. Účinnými terapeutky při aktivizacích jsou zvířata, která dávají svoji lásku bezprostředně, bez ohledu na znevýhodnění člověka. Na zemědělské usedlosti Bludička v Bludovicích u Nového Jičína vznikl projekt s názvem Mobilní salaš, který se zaměřuje na aktivizaci seniorů a jedinců s handicapem. Nejoblíbenější část tvoří zooterapie.

Autorkou projektu je Ing. Mgr. Gabriela Žitníková, majitelka usedlosti. Bludička se zaměřuje především na chov původní valašské ovce. Podílí se na záchraně tohoto původního plemene a patří k největším chovatelům valašky, jak bývá ovce nazývána, u nás. Na statku je však možnost setkat se i s jinými domácími zvířaty. Jsou zde koně, poníci, osli, kozy, prasata, králíci, slepice, kachny, husy, ale také dva psi. Součástí usedlosti je sad s původními odrůdami ovocných stromů. Je zde naučná zahrádka, bylinková zahrádka, výzkumné pohankové políčko, výukový včelín. Za zmínku stojí expozice staré venkovské školy s původním starobyklým nábytkem. Od roku 2020 je zde otevřená Dílna U Beránka, která zaměstnává osoby s handicapem. V dílně se mimo jiné zpracovává vlna valašek. Zaměstnanci z ní vyrábějí různé dekorativní předměty, jejichž prodejem se přispívá na chod usedlosti. Dále se zde tisknou autorské knihy paní Žitníkové. Všechny části Bludičky na sebe velmi citlivě a vkusně navazují. Návštěva usedlosti u mnohých, zejména starších návštěvníků, vyvolává vzpomínky na dětství prožité na venkově. Propojuje se zde příroda, venkov, prvky reminiscence, zejména vlnné prostředí a klid.

Prvotním impulsem pro vznik Mobilního salaše byl závěr života dědy paní Žitníkové, od kterého zemědělskou usedlost dostala darem. Vážně onemocněl a na sklonku života už nebyl schopen dojít na dvorek nebo na pastvu za svými zvířaty, o které se celý život staral a miloval je. Stejnou ztrátu trpí i mnoho seniorů, kteří z důvodu ztráty soběstačnosti musí opustit svůj domov a závěr života prožít v ústavních zařízeních. Kromě domova často opouštějí i domácí mazlíčky, které si do většiny zařízení vzít nemohou. Paní Žitníková již více než 20 let nabízí prostory farmy k návštěvám dětí, seniorů i lidem s handicapem. Často však narážela na problémy s přepravou imobilních klientů, se zajištěním všech jejich

potřeb. Vznikl tak nápad. Když nemohou potřební dojet za zvířaty na statek, přijedou zvířata za potřebnými.

Projekt s názvem Mobilní salaš dojíždí do zařízení především k seniorům a lidem s handicapem již od roku 2017. Program v domovech seniorů probíhá tak, že se na prostranství před zařízením postaví přenosná ohrádka, do které se umístí hospodářská zvířata. Především ovce, kozy, osel. Pro tyto účely se využívají dokrmovaná jehňata. Jedná se o osiřelá mláďata nebo o mláďata z vícečetných vrhů, které jejich matky odmítly. Tato jehňata na běžných farmách nemají šanci přežít. Na Bludičce je však dokrmují z láhve. Zvíře si tak zvykne na člověka a je pak vhodné pro využití k terapeutické práci. Dále se před zařízením postaví stan s rukodělnou dílnou. Při nepříznivém počasí nebo v zimě se dílna nastěhuje dovnitř zařízení, do společenské místnosti. V Dílně zaměstnanec Bludičky seznámí návštěvníky s tím, jak se zpracovává vlna. Je zde přenosný krampľ, na kterém si může návštěvník vyzkoušet krampľování vlny a práci s takto upravenou vlnou. Nejčastěji je to suché plstění pomocí plstící jehly a speciální podložky. Klienti s omezenou koordinací pohybů nebo malé děti si mohou chomáčky vlny nalepit na šablonu beránka, klienti s demencí si vlnu jednoduše jen hladí. V dílně jsou i předměty, které se využívají na salaši, jako například píšťalka, črpák, pastevecký kožich a klobúk aj. Po seznámení s těmito předměty se s nimi návštěvníci mohou vyfotit. Součástí mobilního salaše je i ukázka předení na kolovratu a ukázka ručního stříhání ovcí. Ve stanu jsou k nahlédnutí autorské knihy paní Žitníkové. Návštěvníci si v nich mohou listovat, občas probíhá i skupinové čtení. Část klientů se věnuje práci v rukodělné dílně. Další klienti tráví čas pozorováním a krmením zvířat v ohrádce. Současně probíhá zooterapie. Zpravidla se klientovi sedícímu na invalidním vozíku dává na klín jehně, které může hladit, mazlit se s ním, hovořit k němu. Probíhá oslíkoterpie, kdy paní Žitníková přichází s oslíkem k jednotlivým návštěvníkům. Ti s ním komunikují, hladí ho, mazlí se s ním, jak kdo potřebuje. Paní Žitníková je zde jen jako průvodce a dohlíží na komfort zvířete i klienta. Veškerou práci odvádí oslík Kája sám. Dochází tak ke zcela nenásilné a velmi účinné aktivizaci klienta. V momentě, kdy proběhne zooterapie u všech zájemců, přemístí se zvíře i dovnitř zařízení k osobám, které jsou trvale upoutané na lůžko a v terapii se pokračuje.

Oslíkoterapie se stala součástí programu Mobilního salaše náhodou. Oslík, kterého majitelé brali do ohrádky k dokreslení atmosféry stáje a sloužil k vození dětí, se postupně stal hlavní atrakcí programu. Paní Žitníková má mnohaleté zkušenosti s hipoterapií, která byla jedním z důvodů založení občanského sdružení Bludička v roce 2006. Hipoterapii provozovala přímo na usedlosti s chladnokrevnými koňmi z vlastního chovu. Klienty byli dospělí i děti s fyzickým a mentálním postižením. K terapii využívající psychiku koně ji inspirovali terapeuti ve Francii, kteří chodí s koňmi přímo do zařízení k ležícím pacientům a seniorům. Ti si zvíře mohou pohladit, pomazlit se s ním. Vytipovala si vlastní koně, kteří by byli pro terapii u lůžka klienta vhodné povahou. Narazila však na zásadní problém, a tím jsou stísněné prostory v našich zařízeních. Vytočit se s tak velkým zvířetem v malém pokoji klienta by bylo velmi často nebezpečné nebo nemožné. Nechtěla se však myšlenky na terapii u lůžka vzdát. Narazila na stránky www.emilpomaha.cz, kde majitelka provádí výše popisované činnosti s poníkem. Ze tří poníků, kteří na Bludičce v té době žili, však nebyl ani jeden povahově vhodný pro terapii. Volba padla na oslíka Kāju. Je to zvíře

s vyrovnanou povahou a obrovskou mírou empatie. Navíc má díky velkým uším i roztomilý výraz, kterým si snadno získává důvěru lidí.

Na oslíkoterapii bylo třeba zvíře speciálně připravit. Kája byl zvyklý trávit čas především venku nebo ve stáji, která je velmi odlišná od běžných obytných prostor. Oslík si musel přivyknout na stísněné podmínky a uzavřené prostory. Bylo třeba ho naučit pohybovat se v těchto prostorách, chodit po měkkém povrchu, procházet mezi nábytkem. Trénovala se manipulace v místech, kde se nemůže jednoduše otočit, ale cestu, kterou přijde, musí zpátky vycouvat. Bylo třeba ho seznámit s pro něj neznámými předměty, jako jsou zrcadla, skleněné nádoby, houpací křeslo aj. Poznával nové zvuky, které běžně v místnostech jsou. Naučil se jezdit výtahem, je schopen překonat i několik schodů. Na jedné z návštěv odlehčovací služby Pohoda v organizaci ProSenior Nový Jičín se Kája poprvé setkal s hrajícím televizorem, který ho velmi zaujal. Vznikla komická situace, kdy společně s klientem několik minut se zájmem sledoval vysílání. Pro účely oslíkoterapie je oslík speciálně vybavený. Má ušitou protiskluzovou obuv, neboť v zařízeních jsou zpravidla pro kopyta kluzké povrchy a zvíře by se mohlo zranit. V obuvi se Kája musel naučit chodit. Je vyrobená z gumy a její nevýhodou je neprodyšnost materiálu. Z důvodu prevence onemocnění kopyt v ní oslík tráví jen nezbytně nutnou dobu. Pod ocasem má připevněný speciálně ušitý vak k zachycení případných exkrementů. Dále je kromě majitelky osla důležitý doprovod s kbelíkem pro zachycení případného močení. Zvíře potřebu zpravidla nevykoná, ale jelikož je pro něj práce v neznámém prostředí do jisté míry stresující, nelze nic podcenit. Oslíkoterapie je mezi klienty nejoblíbenější a nejvyhledávanější částí programu Mobilní salaš. Svědčí o tom mj. výsledek evaluační studie, která proběhla v rámci bakalářské práce s názvem „Aktivizační program pro seniory využívající kontext venkova“ v roce 2021, kdy byli klienti zařízení v různých časových odstupech po ukončení akce opakovaně dotazováni na zkušenosti s Mobilní salaší. Ve vzpomínkách nejvíce zůstal přímý kontakt se zvířetem, především s oslíkem Kájou.

Jelikož je o Mobilní salaš zájem, bylo třeba vymyslet více variant programu. Vznikly tak různé varianty Mobilního salaše dle ročních období. Např. na jaře se věnuje zrodu, mláďatům, Velikonocům, v zimě je téma vánoční, zaměřeno především na Živý betlém. Bludička tak může dojíždět do stejného zařízení opakovaně, na což zejména senioři velmi pozitivně reagují, neboť se setkávají s již známými lidmi i zvířaty. Pokaždé se však dozví i něco nového. Při první návštěvě Mobilního salaše se v zařízení zpravidla hodně fotografuje, natáčejí se reportáže pro regionální televize, dělají se rozhovory. Dochází k důležité části, která propaguje pestrost programu daného zařízení i samotný Mobilní salaš. Celou akci provází větší ruch, což negativně odnáší klient, protože není dostatek času a zejména klidu potřebného pro zooterapii. Při opakovaných návštěvách již bývá větší klid a potřebný prostor pro individuální kontakt klienta se zvířetem. Klient a jeho potřeby se stávají prioritou, což je hlavním smyslem celé terapie.

V předvánočním čase je možné se s Mobilní salaší setkat nejen v sociálních zařízeních, ale i na náměstích, kde bývá součástí vánočních trhů. Například v Novém Jičíně, Valašském Meziříčí nebo v Ostravě Porubě, kde bývá dokonce dva dny. Tyto akce Bludička využívá jednak k prodeji výrobků vyrobených ve své chráněné dílně, ale zejména k propagaci své tolik důležité a smysluplné práce.

Terapeutický oslík Kája při práci. Fotografie z archivu Gabriely Žitníkové.

Zdroje

LIPOVÁ, Danuše. *Aktivizační program pro seniory využívající kontext venkova*. Opava: Slezská univerzita v Opavě: 2022. Bakalářská práce. Vedoucí práce V. ZÁVRSKÁ.

Autor

Bc. Lipová Danuše
zástupce vedoucí, Ekonomicko-administrativní pracovnice
ProSenior, Pod Lipami 19, Nový Jičín
danuse.lipova(@)novyjicin.cz

	ZPRÁVA O VÝZNAMNÝCH UDÁLOSTECH	
--	---------------------------------------	--

PODPORA VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ VE STUDIU A ZPŘESŇOVÁNÍ PŘEDSTAV O UPLATNĚNÍ V PRAXI

Marta Kolaříková

Ústav pedagogických a psychologických věd na Slezské univerzitě v Opavě realizuje studijní programy Sociální patologie a prevence a Edukační péče o seniory. Od počátku svého působení se snaží jeho pracovníci nabízet studentům propojení s praxí různými aktivitami, neboť si velmi dobře uvědomují, že znalost terénu a problémů praxe je významnou přidanou hodnotou výstupních kompetencí absolventa. V průběhu času vznikly tři zajímavé druhy pravidelně pořádaných akcí, které bych ráda zmínila. Jsou to cykly Člověk pod lupou společenských disciplín, Pohledy do praxe a Studenti studentům.

Prvním, historicky nejstarším cyklem, který se pravidelně koná už od akademického roku 2002/2003, je cyklus „Člověk pod lupou společenských disciplín“. V rámci tohoto cyklu se pravidelně, 2x za semestr, koná přednáška s diskuzí odborníků z praxe na témata, která rozšiřují získané poznatky studentů o zkušenost z praxe. Níže jsou uvedeny příklady přednášek, které, přestože jsou nepovinné, se těšily velkému zájmu studentů:

- Život za mřížemi (*ředitel Věznice Opava*)
- Psychická porucha a člověk (*primář Psychiatrické léčebny v Opavě*)
- Sociální opora u dětí a dospívajících; nové pohledy, nové problémy (*přednosta Ústavu sociálního lékařství*)
- Abstinence v proměnách společnosti (*primář oddělení pro léčbu alkoholismu a jiných toxikomanií*)
- Život ve speciální škole (*ředitel Speciální školy pro tělesně postižené*)
- Potřebujeme dětské domovy? (*ředitel Dětského domova*)
- Bezdomovectví na Opavsku (*ředitel azylových domů*)
- Uplatnění sociální práce v romské komunitě (*Komunitní centrum*)
- Náhradní rodinná péče (*pracovnice oddělení sociálně právní ochrany dětí odboru sociálních věcí a zdravotnictví*)
- Nezaměstnanost a její dopad na jedince a společnost (*ředitelka úřadu práce*)
- Úvod do problematiky domácího násilí pro pomáhající profese (*sociální pracovnice Charity*)
- Život s AIDS (*předseda České společnosti AIDS pomoc*)
- Práce s problémovými uživateli drog (*vedoucí krizového a kontaktního centra*)
- Probační a mediační služba v teorii i praxi (*komisařka komisi pro podmíněné propuštění*)
- Výchovné problémy dětí a jejich řešení v poradenských službách (*Středisko výchovné péče Opava*) a další.

(více zde: <https://www.slu.cz/fvp/cz/layout/521>)

Další pravidelný cyklus přednášek s diskuzí, který byl zahájen v akademickém roce 2016/2017, je cyklus „Pohledy do praxe“. Při koncipování této aktivity vycházeli pracovníci ústavu ze zkušenosti, že mezi studenty kombinované formy studia je mnoho těch, kteří si potřebují zvýšit kvalifikaci a současně už mnoho let pracují v zařízeních, která jsou možným místem pracovního uplatnění absolventů. Je škoda nevyužít jejich zkušeností, mnoho z nich organizace řídí, vybudovali, aktivně se podílejí na jejich rozvoji a – studují. Proto vznikl nápad, aby pracující studenti kombinované formy studia sdělili své zkušenosti z praxe svým mladším a možná budoucím kolegům z prezenční formy studia. Tato aktivita se setkává s velkým zájmem studentů prezenční formy, přece jen mají k přednášejícím blíž, diskuze jsou více otevřené, neformálnější. Níže uvedu opět několik příkladů těchto zajímavých společných akcí:

- Práce s lidmi s mentálním postižením v praxi
 - Dítě mimo rodinu – ústavní výchova
 - Bezdomovec je ten, kdo...
 - Práce policisty v rámci prevence rizikového chování
 - COMMUNITY POLICING
 - Komunikace se seniory při aktivizačních programech
 - Sociální pedagogika v praxi
 - Péče o klienty v institucionálním zařízení a v terénní péči
 - Projekt Objevuj a motivuj
 - Výkon ústavní a ochranné výchovy pohledem vychovatele oddělení ochranné výchovy
 - Sanace rodiny v systému sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a další.
- (více zde: <https://www.slu.cz/fvp/cz/layout/518>)

A třetí aktivitou, která podporuje studenty v úspěšném absolvování studia, je cyklus „Studenti studentům.“ Je to jakási obhajoba bakalářské práce „nanečisto“, na kterou jsou zváni i studenti nižších ročníků. Studenti v absolventském ročníku si mohou vyzkoušet před publikem prezentaci dosavadních výsledků své práce a obhájení zvoleného postupu zpracování jak teoretické, tak praktické části práce. Oním publikem jsou akademičtí pracovníci Ústavu pedagogických a psychologických věd, přítomní studenti, studenti nižších ročníků, kteří mohou po prezentaci studenta klást otázky které mnohdy přispějí prezentujícímu studentovi jiným úhlem pohledu, mohou podnítit studenta k upřesnění, doplnění či obohacení textu. Cílem workshopu je především zkvalitnění úrovně bakalářských prací prostřednictvím zpracování připomínek ze strany akademických pracovníků a také zlepšení schopnosti.

Autor

Mgr. Marta Kolaříková, Ph.D.
proděkanka pro studijní a sociální záležitosti
Slezská univerzita v Opavě
Fakulta veřejných politik v Opavě
Bezručovo nám. 885/14, Opava
marta.kolarikova@fvp.slu.cz

	NAŠE RECENZE	
--	---------------------	--

SOUHRNNÁ RECENZE PUBLIKACÍ NORY GAVENDOVÉ

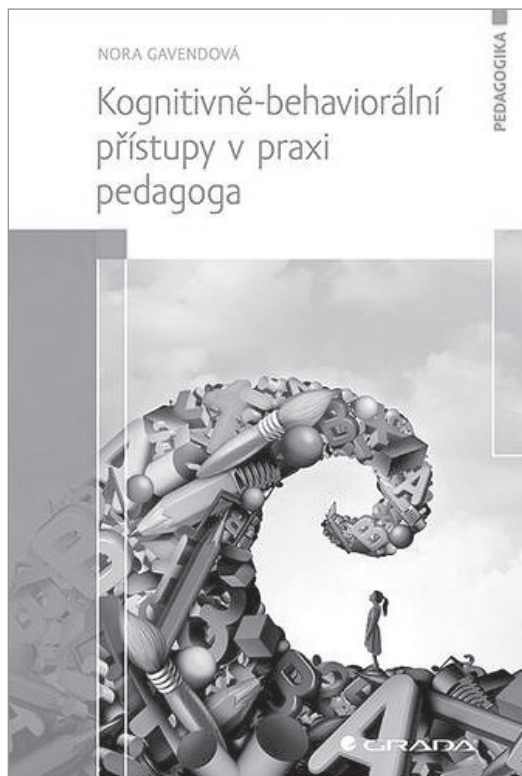
V roce 2021 byly vydány dvě monografie Nory Gavendové. V době společného vzdělávání je laická i odborná veřejnost hladová po hmatatelné formě podpůrných opatření ve vzdělávání v tak specifické oblasti jako je křehká psychika dnešní mladé generace. Zasvěcený čtenář jistě očekává od autorky něco více než jen odbornou monografii. Poptává návod k těm, kteří se potýkají s řadou psychických problémů od ADHD, úzkostných poruch, poruch chování, závislostí, poruch příjmu potravy nebo sklony k sebepoškozování. Poslední zmiňovaná problematika nyní zaznívá z médií jako fenomén, jenž je dáván do souvislosti s pandemickou situací. Teprve čas a výzkum ukáže, zda zde existuje přímá souvislost.

KOGNITIVNĚ-BEHAVIORÁLNÍ PŘÍSTUPY V PRAXI PEDAGOGA

Autor: Gavendová Nora

Praha: Grada, 2021, 96 s. ISBN 978-80-271-2501-2

Ponechme spekulaci a zaměřme se na formální stránku publikací. Obě publikace jsou vydány nakladatelstvím Grada, od toho se odvíjí grafický design přebalu. První publikace Kognitivně-behaviorální přístupy v praxi pedagoga cílí na pedagogy. Obrázky jsou v publikaci ojedinělé, některé plní jen ilustrativní funkci. Převažují názorná schémata, např. bludný kruh nebo sopka. Kniha nepřináší manuál, jak pracovat s žákem s konkrétní psychiatrickou diagnózou. To by bylo ne-reálné. Neodradí učitele s averzí k metodikám aj. pedagogické dokumentaci. 96 stran je koncipováno pro praxi. Opírá se o minimum teorie, vymezuje pouze základ kognitivně-behaviorální terapie (dále jen KBT). Neklade

si ambice na studijní oporu. Vychází z předpokladu, že ne každý pedagog má povědomí o možnostech využití prvků KBT v praxi. Autorka volí odborně populární formu pro předávání svého know-how. Pedagog může namítnout, že není psychoterapeutem a nemá výcvik. Autorka však pouze ukazuje drobné nuance mezi základními rysy KBT a výchovně-vzdělávacími přístupy dle trendu společného vzdělávání. Pokouší se názorně nastínit způsob myšlení a jednání dětí, které jsou v tzv. bludném kruhu. Ten zmiňuje také Kamarádová a Praško (2012, p. 174) v souvislosti se spouštěči panické poruchy.

Zdravé tělo a mysl jsou neoddělitelná symbióza. Ve školské praxi jsou z bludného kruhu rušivé dvě modalit – emoce a chování. V pozadí jsou jejich spouštěče. Autorka akcentuje potřebu porozumět jednotlivým modalitám bludného kruhu. Dotýká se funkční analýzy chování (dále jen FACH), která je doporučována pro práci s dotčenou skupinou ze strany České školní inspekce (dále jen ČŠI), která ji doporučuje v metodice pro výskyt náročného chování a jeho řešení jako jeden z efektivních diagnosticko-intervenčních nástrojů ve školských zařízeních (2021, p. 34). Bludný kruh i FACH mají mnoho společného, což je pochopitelné, pokud staví na základech KBT. Právě schopnost učitele popsat spouštěcí mechanismus problémového chování, volit vhodné nástroje intervence, jsou přínosnější než jen výčet problémového chování bez porozumění jeho příčinám souvislostem. Autorka varuje etiketizaci rodičů nebo již tak stigmatizovaného žáka. „*Vyjadřovat se přísluší učiteli pouze k chování, nikoliv osobnosti žáka,*“ upozorňuje Gavendová (2021, p. 48). Schopnost převádět emoce a prožité křivdy učitele tzv. „do rozumu“ dle (Pavlovského, 2021), přemýšlet nad modalitami bludného kruhu, nabízí základ efektivní intervence. Ta cílí na ovlivnění tělesných příznaků, tedy i řízené dýchání a zjevného chování. Společné vzdělávání bohužel přináší značnou diverzitu osobnostní reaktivity na vnější sociální podněty ve výchově a vzdělávání (Paulík, 2017, p. 27). Škoda, že autorka ve 2. kapitole nevěnuje více prostoru konkrétním preventivním opatřením problémového chování ve třídě. Velmi zajímavá je její metafora sopky, která poskytuje názorné schéma vývoje emočního prožívání žáka. Je potřeba ocenit, že nevěnuje pozornost pouze jednotlivci, ale i skupině/třídě např. v případě metody plastových víček nebo vysoké hory. V těchto případech se jedná spíše o hodnotící motivační program, období žetonového systému. Metafora semaforu jako intervenční metoda, je již plošně využívána ve školách také jako hodnotící a sebehodnotící systém.

3. kapitola okrajově zmiňuje kognitivně-behaviorální metody vhodné pro školní speciální pedagogu a psychology. Zde se nabízí potenciál pro rozšířené vydání publikace. Je žádoucí vyzdvihnout 4. kapitolu. Ta se zabývá adekvátními způsoby komunikace mezi žákem a učitelem, jež může být mnohdy spouštěčem nežádoucích projevů chování. Specifiky pedagogické komunikace se zabývá i Pavlovský (2021) ve svých komunikačních kvadrantech, inspirován Langmeierovým komunikačním schématem. Autorka nabízí jakési desatero doporučení, jak komunikovat efektivněji. To učitelé vítají. Toto desatero se dotýká i komunikace s dospělými, které by mohlo posílit komunikační kompetence učitele ve spojení s Čapkovou čtyřfázovou posloupností rozhovorů a jeho tzv. dopadovými polštářky (Čapek, 2013, p. 145).

5. kapitola na pouhých třech stranách jen velmi okrajově nastiňuje možnosti a limity spolupráce rodičů tzv. integrovaných žáků. Autorka kulantně používá výraz rodič výchovně insuficientní, což z praktického hlediska zahrnuje celou škálu rodičů. 6. kapitola otevírá výběrově prostor pro uplatnění přístupů k žákům např. s úzkostností a ADHD. Možná by zde byl v budoucnu i prostor pro problematiku poruch příjmu potravy nebo sebepoškozování a problematiku poruch sexuální preference, která nyní zaznívá z praxe. Publikaci uzavírá 7. kapitola, která apeluje na význam multidisciplinární spolupráce. Zde je zbytečné cokoliv dodávat. Je potřeba recipročně profitovat z nejnovějších vědeckých poznatků, načež předpokladem multioborové spolupráce je akceptace dítěte, respekt k limitům vlastních kompetencí a zejména, jak uvádí Gavendová (2021, p. 91): *„Pro všechny zúčastněné společně platí, že žádný terapeutický, výchovný nebo komunikační nástroj nebude dlouhodobě účinný, pokud bude dospělým aplikován bez lásky... nebude mít ke svěřenému dítěti pozitivní vztah.“*

DIALOGY ZE ŽIVOTA DĚTÍ S PSYCHICKÝMI PROBLÉMY

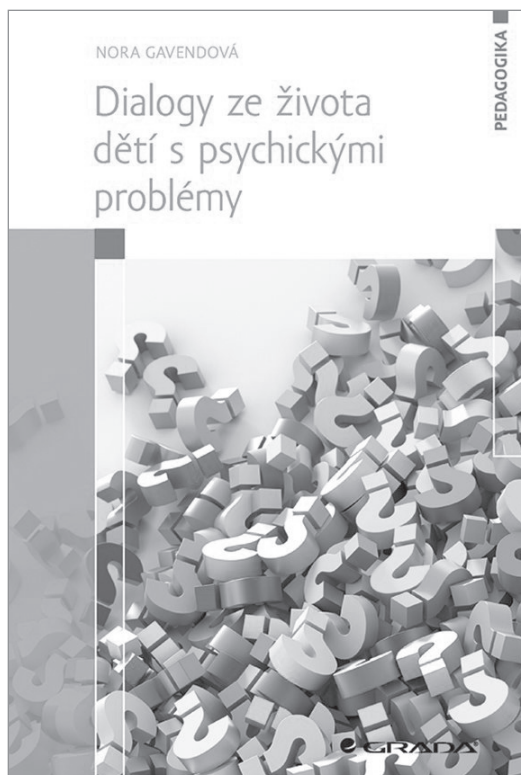
Autor: Gavendová Nora

Praha: Grada, 2021, 120 s. ISBN 978-80-271-3241-6

Tato publikace zasvěcenému již v 1. kapitole přináší obdobný koncept jako u Oaklander Trinácté komnaty dětské duše. Dvacet variabilních dialogů přináší jedinečnou formu vhledu do mnohdy specifického – osobitého způsobu komunikace mezi aktéry. Výseče rozhovorů navozují atmosféru rodinného zázemí, interakci rodič, dítě, učitel, ale i vztah mezi klientem a terapeutem. Tyto dialogy poskytují svou autentickou široký rozptyl problémových situací a každý z dialogů je uzavřen tématy k zamyšlení. Ta lze pojímat jako reflexivní, či introspektivní prvek edukační reality. Cíleně tak může přimět čtenáře k vlastní retrospektivě podobných situací, do kterých se mohl dostat v roli dítěte, učitele nebo rodiče.

2. kapitolu autorka nazývá populárně odbornou částí, tu věnuje rodičům, kteří se zamýšlejí nad volbou svých výchovných postupů. Podle autorky narůstá počet rodičů s potřebou sebevzdělávání v oblasti rodičovství. Dnešní doba je charakteristická rodičovským tápáním odrážejícím se od polaritý názorů na výchovu. Vrátime-li se k podstatě 2. kapitoly, ta sebereflexivně nabádá k zamyšlení nad vlastní typologií rodiče. Opětovně jako předchozí publikace se dotýká forem komunikace, nálepkování i potřeb dítěte. Čtenář 1. publikace může v této kapitole narazit na redundance pojmů souvisejících s KBT, to však není na škodu věci samé.

Další část knihy zabírají pracovní listy. Poněkud zde absentuje nástin jejich využití, komu primárně mají být určeny a zda jsou využitelné u dětí nebo dospělých. Po letném prolistování by čtenář učitel očekával, že tyto pracovní listy budou využitelné i ve škol-

ské praxi, navíc u dětí. Až na konci knihy lze nalézt ukázkou práce na příkladu kazuistiky učitelky/matky Vandy. Jestliže sama kniha v názvu slibuje dialogy ze života dětí s psychickými problémy, nabízí se otázka: „Jsou tyto pracovní listy využitelné pro práci s dětmi? Proč není ukázkou práce s takovými pracovními listy názorněji přiblížena na příkladu dítěte nebo adolescenta?“ Po bližší analýze obsahu těchto listů, v ukázce práce na str. 82 je konkrétní využití pracovních listů ve zmiňované kazuistice klientky Vandy, která sama je rodič i pedagog. Co těmto listům nelze upřít, je celkový přínos pro posílení rodičovské/pedagogické introspekce, sebereflexe vlastních reakcí. Napsaná myšlenka získává jasnější sebeobraz. Může tak nabízet odstup od emočně vypjatých situací. Takové situace přináší v rodině i ve škole každodenní střet s projevy psychických problémů dítěte. V úvodu autorka sice předjímá, komu je publikace určena – rodičům, kteří berou výchovu vážně, ale takovým rodičem může být i učitel, proto snad pro ukázkou práce s pracovními listy volí učitelku – matku dvou dětí. Autorka kapitolu věnuje rodičům velmi motivovaným – přemýšlivým nad svými výchovnými postupy/snahami. Lze potvrdit, že obě publikace Gavendové mají potenciál z hlediska přímé pedagogické práce s jedinci se speciálními vzdělávacími potřebami. Dítě, které má psychické problémy, je zkouškou rodičovského/učitelského umu. Nelze dosáhnout plné fyzické a zejména i psychické pohody u dítěte/žáka, pokud sám rodič/učitel není zcela v kondici. Proto lze doporučit zejména druhou publikaci Nory Gavendové jako doplňující literaturu pro budoucí i současné učitele/rodiče. Pracovní listy lze zařadit k technikám osobnostního rozvoje a snad i základu duševní hygieny učitele a jako třetíčku na pomyslném dortu doplnit o seznámením se s teorií šestistěnu Maxe Kašparů (Kašparů in Švamberk Šauerová, 2018, p. 122).

Zdroje

ČAPEK, R. *Učitel a rodič: spolupráce, třídní schůzka, komunikace*. Praha, Česko: Grada, 2013.

GAVENDOVÁ, N. *Kognitivně-behaviorální přístupy v praxi pedagoga*. Praha, Česko: Grada, 2021.

GAVENDOVÁ, N. *Dialogy ze života dětí s psychickými problémy*. Praha, Česko: Grada, 2021.

OAKLANDER, V. *Třinácté komnaty dětské duše: tvořivá psychoterapie v duchu gestalt terapie*. Praha, Česko: Portál, 2020.

PAULÍK, K. *Psychologie lidské odolnosti. 2., přepracované a doplněné vydání*. Praha, Česko, Grada, 2017.

PAVLOVSKÝ, R. *Komunikační kvadranty pro pedagogy a rodiče: manuál pro účastníky vzdělávacích programů Výchovné přístupy k žákům a dospívajícím s rizikovým chováním*. Ostrava: Česko: Roman Pavlovský, 2021.

KAMARÁDOVÁ, D. a PRAŠKO, J. Kognitivně behaviorální terapie panické poruchy ve skupině. *Psychiatrie pro praxi*. 2012, roč. 13, č. 4, s. 174–181. Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/magno/psy/2012/mn4.php>.

ŠVAMBERK ŠAUEROVÁ, M. *Techniky osobnostního rozvoje a duševní hygieny učitele*. Praha, Česko: Grada, 2018.

Kontakt

Mgr. et Mgr. Andrea Silberová
Ústav speciální pedagogiky
Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava
andrea.silberovafvp.slu.cz

**SILESIA
UNIVERSITY**
FACULTY OF PUBLIC
POLICIES IN OPAVA